

STUDIJA O NIVOU AKADEMSKIH POSTIGNUĆA UČENIKA SA OŠTEĆENJIMA SLUHA U RESURSNOM CENTRU “MAJKA TEREZA” U PRIZRENU

Co-funded
by the European Union

COUNCIL OF EUROPE

Co-funded and implemented
by the Council of Europe

Ova publikacija je nastala u okviru projekta "Izgradnja kapaciteta za inkluzivno obrazovanje – INCLUDE" uz finansijsku podršku Evropske unije i Saveta Evrope. Za njen sadržaj odgovorni su isključivo autori. Stavovi izneti u ovom dokumentu ni na koji način ne mogu se smatrati da odražavaju zvanično mišljenje Evropske unije ili Saveta Evrope.

© Savet Evrope, oktobar 2023. Sva prava zadržana.

Pod određenim uslovima, licenca izdata Evropskoj uniji.

Nijedan deo ove publikacije se ne može

prevoditi, reprodukovati ili prenositi, u bilo kom obliku ili na bilo koji način, elektronski (CD-Rom, Internet, itd.)

ili mehanicki, uključujući fotokopiranje,

snimanje ili bilo kakav sistem za čuvanje ili preuzimanje

podataka, bez prethodnog pisanog odobrenja

Direkcije za komunikacije (F-67075

Strasbourg Cedex ili publishing@coe.int).

Pripremili Marja MATERO i Gazmend TAHIRAJ

Cover image credits: Andrey Popov/shutterstock.com

Svi zahtevi koji se odnose na reprodukovanje

ili prevod celine ili dela ovog dokumenta

treba da budu upućeni Direkciji za

kommunikacije. Sva ostala prepiska

u vezi sa ovom publikacijom treba da bude upućena

Odeljenju za obrazovanje Saveta Evrope,

Sektor za saradnju i izgradnju kapaciteta.

Odeljenje za izradu dokumenata i publikacija (SPDP)

Saveta Evrope nije odgovorno za njegov izgled i sadržaj.

Oktobar 2023. godine

Sadržaj

AKRONIMI	4
REZIME	5
UVOD	6
OSNOVNE INFORMACIJE	8
DIZAJN ISTRAŽIVANJA	10
Metodološki pristup	10
Prikupljanje podataka	11
Ograničenja studije	12
PREGLED LITERATURE	14
REZULTATI	21
Rezultati učenika	23
Rezultati roditelja	26
Rezultati za nastavno osoblje škole	28
Ostali rezultati	37
ZAKLJUČCI I PREPORUKE	40
Zaključci	40
PREPORUKE	43
REFERENCE	46
ANEKS: ONLAJN UPITNIK ZA NASTAVNO OSOBLJE	49

Akronimi

AU	Administrativno uputstvo
CUG	Centralno udruženje gluvih
SE	Savet Evrope
GN	Glupi i nagluvi
EU	Evropska unija
FSDEK	Finska podrška razvoju obrazovnog sektora na Kosovu
IOP	Individualni obrazovni plan
IT	Informacione tehnologije
INCLUDE	Projekat razvoja kapaciteta za inkluzivno obrazovanje
UGK	Udruženje gluvih Kosova
KPL	Kuuntelen-Puhun-Luen
KZJ	Kosovski znakovni jezik
MPNTI	Ministarstvo prosvete, nauke, tehnologije i inovacija
RC	Resursni centar
POP	Posebne obrazovne potrebe
ZJ	Znakovni jezik

Rezime

Tokom prethodnih 15 godina uloženi su ogromni napori u unapređenje dvojezičnog obrazovanja gluvih i nagluvih (GN) učenika na Kosovu* u skladu sa nastavnim planom i programom. Uprkos brojnim konkretnim aktivnostima usmerenim na primenu i razvoj metoda za dvojezičnu nastavu, različite zainteresovane strane izrazile su sve veću zabrinutost zbog nezadovoljavajućeg nivoa znanja, a naročito u pogledu učeničkih postignuća u pogledu čitanja i pisanja. Ova studija je sprovedena kako bi se steklo bolje razumevanje predmetne situacije.

Primarni fokus studije je da se pribave podaci o pristupu jezicima i učenju jezika, kao i podaci o nivou pismenosti među GN učenicima u Resursnom centru (RC) „Majka Tereza“. Imajući u vidu polaznu ideju o nezadovoljavajućem nivou postignuća učenika u pogledu čitanja u školi, u okviru studije sprovedena je provera veštine čitanja među učenicima. Rezultati provere potvrdili su polaznu ideju time što su pokazali da testirani učenici ne poseduju veštine čitanja. Stoga, utvrđen je dodatni cilj da se reši suštinski uzrok problema koji ometa GN učenike u postizanju zadovoljavajućih nivoa akademskih kompetencija i da se daju preporuke zainteresovanim stranama za unapređenje situacije.

Cilj je da se prikupe informacije o sledećih pet ključnih oblasti koje doprinose postizanju glavnog cilja, a to je ostvarivanje nivoa postignuća navedenog u nastavnim planu i programu: 1) Pristup jezicima i praksama rane pismenosti za GN učenike; 2) Veštine pismenosti i višejezične pismenosti GN učenika; 3) Prakse nastavnog osoblja i asistenata u nastavi u interakciji sa GN učenicima; 4) Okruženja i materijali za učenje u školi i van nje; i 5) Razumevanje putanja do pismenosti, jezičkih sposobnosti i visokih akademskih postignuća GN učenika.

Ova kvalitativna studija primenjivala je etnografski pristup istraživanju, a podaci su prikupljeni primenom različitih metoda: testiranje veština čitanja među učenicima, intervjui sa fokus grupama u školi, intervjui sa direktorom, službenicima MPNTI-ja i predstavnicima Udruženja gluvih Kosova (UGK). Pored toga, izvršeno je posmatranje u učionicama i dodatno je sprovedena anketa među nastavnim osobljem. Podaci su prikupljeni tokom terenske posete u maju 2023. godine.

Test veštine čitanja pokazao je da nijedan od 14 testiranih učenika od 4. do 12. razreda nije uspeo da pročita i razume čak ni najjednostavnije rečenice. Primarni razlozi za to leže u odsustvu poznavanja znakovnog jezika i pedagoških veština kod nastavnog osoblja, odsustvu materijala koji se koriste u nastavi, odsustvu korišćenja tumača za znakovni jezik i odsustvu znakovnog jezika kao predmeta za GN učenike.

Rezultati ove studije biće korišćeni od strane MPNTI-ja i drugih zainteresovanih strana za unapređenje obrazovanja GN osoba na Kosovu.

* Ova oznaka ne dovodi u pitanje stavove o statusu i u skladu je sa Rezolucijom SBUN 1244 i mišljenjem Evropskog suda pravde o Deklaraciji o nezavisnosti Kosova.

Uvod

Ova studija je deo zajedničkog programa EU/SE „Razvoj kapaciteta za inkluziju u obrazovanju – INCLUDE“. Opšti cilj projekta INCLUDE je poboljšati pristup kvalitetnom obrazovanju učenika iz ugroženih grupa u predškolskom, osnovnom i srednjem obrazovanju – u skladu sa domaćom politikom i prioritetima Korisnika i standardima i praksom Saveta Evrope. Jedan od posebnih ciljeva projekta je jačanje kapaciteta obrazovnog sistema Kosova da poboljša učešće i usluge podrške deci sa posebnim obrazovnim potrebama u predškolskom, osnovnom i srednjem obrazovanju.

Resursni centar „Majka Tereza“ u Prizrenu pruža obrazovanje za gluve i nagluve (GN) učenike. Tokom prethodnih 15 godina, škola je dobijala podršku iz različitih izvora kako bi se unapredio kvalitet obrazovanja GN učenika. Obezbeđene su obuke za znakovni jezik, dvojezično obrazovanje i nastavne strategije za obrazovanje gluvih i nagluvih, a škola je dobila tumače za znakovni jezik i asistente u nastavi za pružanje podrške učenicima i nastavnom osoblju u učionici. Od 2016. godine, instruktor za znakovni jezik obučava nastavno osoblje Resursnog centra za korišćenje kosovskog znakovnog jezika.

Uprkos uložnim naporima, postignuća GN učenika u učenju se nisu poboljšala, a različite zainteresovane strane su izrazile sve veću zabrinutost zbog ovih nezadovoljavajućih postignuća. Stoga, ova studija je imala za cilj da proceni postojeću situaciju i utvrdi razloge slabijih postignuća, naročito kada je reč o pismenosti među GN učenicima u kontekstu škole.

Primarni ciljevi studije su sledeći:

- 1)** prikupljanje informacija o pristupu jezicima i učenju jezika;
- 2)** prikupljanje informacija o nivou pismenosti među GN učenicima; utvrđivanje i rešavanje suštinskog uzroka problema koji ometa GN učenike u postizanju zadovoljavajućih nivoa akademskih kompetencija;
- 3)** davanje preporuka zainteresovanim stranama o tome kako unaprediti obrazovanje za GN na Kosovu.

Pored toga, studija je imala za cilj da utvrdi „najbolje prakse“ koje se primenjuju u specijalnoj školi RC „Majka Tereza“ koje omogućavaju bolja postignuća, da naglasi postojeće napetosti između svakodnevnih interaktivnih praksi i politika koje promovišu inkluzivno obrazovanje, da predloži aktivnosti za pristupačno i inkluzivno obrazovanje i da stvori nove perspektive za razvoj obrazovanja za GN učenike.

Cilj je da se prikupe informacije o sledećih pet ključnih oblasti koje doprinose postizanju glavnog cilja, a to je ostvarivanje nivoa postignuća navedenog u nastavnom planu i programu:

- 1) pristup jezicima i praksama rane pismenosti za GN učenike,
- 2) veštine pismenosti i višejezične pismenosti GN učenika,
- 3) prakse nastavnog osoblja i asistenata u nastavi u interakciji sa GN učenicima,
- 4) okruženja i materijali za učenje u školi i van nje, i
- 5) razumevanje putanja do pismenosti, jezičkih sposobnosti i visokih akademskih postignuća GN učenika.

Ova kvalitativna studija primenjivala je etnografski pristup istraživanju, a podaci su prikupljeni primenom različitih metoda: testiranje pismenosti među učenicima, intervjui sa fokus grupama u školi, intervjui sa direktorom i službenikom MPNTI-ja i predstavnicima Udruženja gluvih Kosova (UGK). Pored toga, izvršeno je posmatranje u pet učionica i dodatno je sprovedena onlajn anketa među nastavnim osobljem. Podaci su prikupljeni tokom terenske posete u maju 2023. godine.

Kako bi se procenila polazna ideja o nezadovoljavajućim nivoima postignuća u pogledu čitanja, izvršeno je testiranje veština čitanja kod 14 učenika od 4. do 12. razreda. Rezultati su pokazali da nijedan od testiranih učenika nije sposoban da pročita i razume čak ni najjednostavnije rečenice. Kako bi se utvrdili osnovni uzroci problema, podaci su prikupljeni tokom terenske posete. Organizovani su intervjui fokus grupa sa 11 učenika, 11 roditelja, 7 članova nastavnog osoblja, 3 asistenta u nastavi, 2 tumača za znakovni jezik (ZJ), instruktorom za znakovni jezik, kao i intervjui sa direktorom, službenikom MPNTI-ja i 2 člana Udruženja gluvih Kosova. Posete učionicama su organizovane kako bi se posmatrale prakse u učionici, a sprovedena je i onlajn anketa za nastavno osoblje.

Rezultati će biti korišćeni od strane MPNTI-ja i drugih zainteresovanih strana za razvoj i unapređenje obrazovanja GN osoba na Kosovu.

Osnovne informacije

Resursni centar „Majka Tereza“ u Prizrenu je jedna od pet nekadašnjih specijalnih škola koje su transformisane da služe i kao resursni centri na Kosovu. Proces transformacije je započet 2007. godine uz podršku projekta Finske podrške razvoju obrazovnog sektora na Kosovu (FSDEK) II. Kasnije, rad RC uređen je Zakonom o preduniverzitetskom obrazovanju 2011. godine i Administrativnim uputstvom br. 23/2013 kojim je utvrđeno da su dve primarne funkcije RC-a: specijalna škola i Resursni centar koji pruža podršku redovnim školama na Kosovu.

Dužnosti specijalnih škola u RC uključuju: pružanje programa za posebne obrazovne potrebe (POP), usluge podučavanja i rehabilitacije za decu sa posebnim potrebama; priprema individualnih obrazovnih planova (IOP) za učenike; saradnja sa roditeljima i relevantnim ustanovama; pružanje smeštaja učenicima u učeničkim domovima; organizovanje aktivnosti izvan škole; i obezbeđivanje svakodnevnih obroka za učenike u RC. Dužnosti Resursnog centra uključuju pružanje usluga podrške redovnim školama u vezi sa podučavanjem i učenjem učenika sa posebnim obrazovnim potrebama. Ove usluge najčešće pružaju rehabilitatori u integraciji.

RC „Majka Tereza“ je jedina škola na Kosovu koja je specijalizovana za obrazovanje gluvih i nagluvih (GN) učenika. Pored toga, postoje dva pridružena odeljenja za GN učenike: jedno u školi „Elena Gjika“ u Prištini i drugo u školi „Rexhep Elmazi“ u Gnjilanu, gde se nalaze i GN učenici koji se obrazuju u redovnom okruženju.

Tokom prethodnih 15 godina, uloženi su značajni naponi u unapređenje kvaliteta obrazovanja za gluve i nagluve na Kosovu. Zakon o preduniverzitetskom obrazovanju (2011) i Administrativno uputstvo (2013.) o resursnim centrima takođe pružaju pravni okvir za obrazovanje GN osoba. Udruženje gluvih Kosova (UGK), u saradnji sa MPNTI-jem, obučilo je jezičke instruktore i asistente u nastavi. Zahvaljujući tome, 15 trenera znakovnog jezika za gluve osobe i asistenata u nastavi dobilo je MPNTI sertifikat 2015. godine. Prvi rehabilitatori u integraciji kao podrška redovnim školama angažovani su 2007. godine.

Udruženje gluvih Kosova, u saradnji sa MPNTI-jem, objavilo je Smernice za inkluzivno obrazovanje, dvojezičnost i znakovni jezik za decu sa oštećenjima sluha 2019. godine¹. Smernice pružaju sveobuhvatni pregled aktuelnog obrazovanja GN učenika na Kosovu, modalitete za razvoj i unapređenje obrazovanja GN učenika; i smernice za škole, nastavno osoblje i roditelje o posebnim potrebama GN učenika. (MPNTI, 2019)

Pravo gluve i nagluve dece na znakovni jezik predviđeno je Zakonom o preduniverzitetskom obrazovanju (član 43): „Deca i učenici koji koriste znakovni jezik kao svoj prvi jezik treba da imaju mogućnost da pohađaju nastavu na znakovnom jeziku.“ Jezik nastave u školi „Majka Tereza“ je znakovni jezik (MPNTI, 2019).

---

¹ Smernice za inkluzivno obrazovanje, dvojezičnost i znakovni jezik za decu sa oštećenjima sluha

Ciljevi dvojezične nastave za učenike sa oštećenjima sluha, navedeni u Smernicama za inkluzivno obrazovanje, dvojezičnost i znakovni jezik za decu sa oštećenjima sluha (MPNTI, 2019), jesu sledeći:

- da se deci sa oštećenjima sluha omogući da budu lingvistički kompetentna;
- da im se obezbedi pristup širem nastavnom planu i programu;
- da im se omogući dobra pismenost; i
- da se učenicima sa oštećenjima sluha pruži pozitivan doživljaj sopstvenog identiteta.

Prema Smernicama, obrazovanje GN dece na Kosovu suočava se sa sledećim izazovima:

- manjak podataka o GN deci koji dovodi do problema sa planiranjem i budžetiranjem resursa i efikasnih usluga na osnovu potreba GN dece;
- manjak osoblja i resursa za znakovni jezik, i manjak stručnjaka koji bi mogli da rade na dizajniranju nastavnog plana i programa i tekstova na znakovnom jeziku;
- ograničen budžet, što je generalno primetno u oblasti obrazovanja, a naročito kada je reč o deci iz marginalizovanih grupa koja zahtevaju mnoštvo ljudskih resursa, pomoćnih uređaja i specifičnih didaktičkih sredstava u nastavi;
- ograničen budžet za zapošljavanje osoblja, za usluge i robu;
- loš kvalitet usluga i obrazovanja;
- manjak stručnjaka;
- manjak znanja o metodologijama obrazovanja gluhih i veština u oblasti znakovnog jezika među nastavnim osobljem;
- odsustvo saradnje sa sličnim školama u drugim državama.

U RC „Majka Tereza“, osoblje je prošlo brojne interne obuke o znakovnom jeziku, dvojezičnosti i metodologijama obrazovanja gluhih i nagluhih osoba. Usluge u školama su poboljšane otkad su angažovani tumači za znakovni jezik, asistenti u nastavi i instruktori znakovnog jezika. Trenutno osoblje koje radi sa učenicima uključuje direktora, 24 učitelja/nastavnika, 2 tumača za znakovni jezik, 3 asistenta u nastavi, jednog instruktora znakovnog jezika, jednog psihologa, 3 edukatora i 4 medicinske sestre. Mnogi od njih rade u školi već decenijama.

Učenici škole dolaze iz različitih krajeva Kosova i mnogi od njih su smešteni u učeničkom domu tokom trajanja škole. Tokom prethodnih 10 godina, stopa upisa u školu je smanjena jer većina roditelja šalje svoju decu sa oštećenim sluhom u redovne škole bliže njihovim kućama. Trenutno ima 34 učenika i skoro trećina njih su čujuć učenici sa posebnim obrazovnim potrebama zbog, na primer, autizma ili intelektualnih poteškoća.

U RC se za GN učenike koristi opšti nastavni plan i program, za učenike se pripremaju individualni obrazovni planovi, a udžbenici koji se koriste su isti kao u svim redovnim školama. Učenici škole ne polažu maturu.

Uprkos svim naporima da se unapredi kvalitet obrazovanja u školi, učenici ne uče da čitaju i pišu. Čitanje je osnovna veština potrebna za uspeh u svim akademskih oblastima i učenici koji imaju poteškoća sa čitanjem će verovatno imati poteškoća u akademskih predmetima (Rose, S. et al. 2022). Ova studija ima za cilj da utvrdi razloge zašto učenici ostaju nepismeni i da pronađe rešenja koja treba primeniti.

Dizajn istraživanja

Ova kvalitativna studija sprovedena je u Resursnom centru „Majka Tereza“ u Prizrenu.

Ključni ciljevi studije su sledeći:

- 1) prikupljanje informacija o pristupu jezicima i učenju jezika, kao i
- 2) prikupljanje informacija o nivou pismenosti među GN učenicima; utvrđivanje i rešavanje suštinskog uzroka problema koji ometa GN učenike u postizanju zadovoljavajućih nivoa akademskih kompetencija; i
- 3) davanje preporuka zainteresovanim stranama o tome kako unaprediti obrazovanje za GN na Kosovu.

Pored toga, studija je imala za cilj da predloži aktivnosti za pristupačno obrazovanje i da stvori nove perspektive za razvoj obrazovanja za GN učenike; da utvrdi „najbolje prakse“ koje se primenjuju u školi RC „Majka Tereza“ koje omogućavaju bolja postignuća; i da naglasi postojeće napetosti između svakodnevnih interaktivnih praksi i politika koje promovišu inkluzivno obrazovanje.

Cilj je da se prikupe informacije o sledećim ključnim oblastima koje doprinose postizanju glavnog cilja, a to je ostvarivanje nivoa postignuća navedenog u nastavnom planu i programu:

- 1) pristup jezicima i praksama rane pismenosti za GN učenike;
- 2) veštine pismenosti i višejezične pismenosti GN učenika;
- 3) prakse nastavnog osoblja i asistenata u nastavi u interakciji sa GN učenicima;
- 4) okruženja i materijali za učenje u školi i van nje; i
- 5) razumevanje putanja do pismenosti, jezičkih sposobnosti i visokih akademskih postignuća GN učenika.

Ovih pet oblasti su bile teme intervjua sa fokus grupom. Pripremljena su polustrukturirana pitanja u vezi sa ovim temama za svaki intervju sa fokus grupom.

Metodološki pristup

Ova kvalitativna studija primenjivala je etnografski pristup istraživanju. Studija koristi različite vrste podataka, kao i višestruke podatke koji jačaju pouzdanost studije. Na primer, dok intervjui pružaju informacije o tome šta učesnici misle da rade, neutralna posmatranja pružaju informacije o konkretnim, svakodnevnim aktivnostima i orijentacijama.

U ovoj studiji podaci su prikupljeni primenom različitih metoda: testiranje pismenosti među učenicima, intervjui sa fokus grupama u školi, intervjui sa direktorom i službenikom MPNTI-

ja i predstavnicima Udruženja gluвих Kosova (UGK), posmatranja u učionici i onlajn upitnik za nastavnike.

Primarni fokus analize bio je na skupu podataka o učenicima koji je uključivao intervju sa učenicima i proveru pismenosti kako bi se otkrile kompetencije učenika u pogledu čitanja i pisanja. Analiza ovog skupa podataka o učenicima poslužila je kao polazna tačka za celokupnu studiju, a ostali podaci služili su da se razjasne razlozi zbog kojih učenici jesu ili nisu dostigli očekivane kompetencije kroz obrazovanje.

Prikupljanje podataka

Podaci su prikupljeni tokom terenske posete u maju 2023. godine. Podaci su prikupljeni primenom sledećih metoda:

- 7 intervju a fokus grupa sa učenicima, nastavnicima, drugim nastavnim osobljem (tumačima, asistentima u nastavi i instruktorima znakovnog jezika) i drugim članovima osoblja (edukatorima i medicinskim sestrama);
- intervju i sa ključnim zainteresovanim stranama (direktorom RC, predstavnikom MPNTI-ja i predstavnicima Udruženja gluвих Kosova);
- posmatranja u učionici/školi;
- proveru pismenosti učenika;
- onlajn anketa za nastavnike i edukatore.

U fokus grupama i individualnim intervjuima učestvovalo je ukupno 11 učenika i 28 odraslih.

Fokus grupe su bile kao što sledi:

Grupa učenika A:	6 gluвих učenika iz 9. do 12. razreda
Grupa učenika B:	5 gluвих učenika iz 4, 6, 7. i 9. razreda
Grupa roditelja A:	6 gluвих roditelja
Grupa roditelja B:	5 čujućih roditelja (jedan sa autističnim detetom)
Grupa nastavnika:	7 nastavnika
Grupa članova osoblja A:	2 tumača za znakovni jezik, 1 instruktor znakovnog jezika i 3 asistenta u nastavi (gluva)
Grupa članova osoblja B:	3 edukatora i 2 medicinske sestre

Intervju i sa ključnim zainteresovanim stranama imali su za cilj prikupljanje informacija o aktuelnim potrebama i raspoloživosti resursa za pružanje podrške obrazovnom osoblju i učenicima u školi. Direktor je intervjuisan u školi, predstavnik MPNTI-ja i 2 predstavnika UGK-a su intervjuisana u Prištini.

Svi intervjui su transkribovani, a analiza zabeleženih podataka je objedinjena na osnovu intervjua fokus grupa i individualnih intervjua prema sledećih pet ključnih oblasti proučavanja.

U proveru pismenosti učestvovalo je četrnaest učenika. Cilj je bio da se testiraju veština čitanja i razumevanje teksta među učenicima. Test i rezultati su opisani u sledećem poglavlju. Izvršeno je posmatranje u 4 učionice, što je opisano u sledećim poglavljima.

Tokom procesa prikupljanja podataka kroz intervjue i posmatranja časova, primećeno je da škola i nastavnici koriste opšti nastavni plan i program i iste udžbenike kao u redovnim školama za čujuće učenike. Nastavnici su prijavili da su pripremili IOP-e za učenike.

Onlajn anketa za nastavnike

Onlajn anketa za nastavnike osmišljena je kao dodatni alat za uključivanje većeg broja ljudi u studiju i za prikupljanje dodatnih informacija o stavovima nastavnika i edukatora o procesu podučavanja i učenja, kao i o postignućima gluvih i nagluvih učenika.

Pripremljena u formi upitnika, (videti Aneks) anketa je sadržala 30 kvantitativnih pitanja i 2 pitanja otvorenog tipa. Pitanja su namenjena za prikupljanje informacija o stavovima nastavnika i edukatora o školskoj infrastrukturi, školskom nastavnom planu i programu, materijalima za učenje, poznavanju znakovnog jezika među nastavnicima, postignućima učenika i saradnji sa roditeljima.

Upitnik je osmišljen tako da sadrži pitanja sa više ponuđenih odgovora poput Likertove skale i pitanja otvorenog tipa. Ideja iza upotrebe pitanja otvorenog tipa bila je da se prikupe detaljnije informacije o izazovima i idejama za unapređenje obrazovanja gluvih i nagluvih učenika.

Veza za popunjavanje onlajn upitnika poslata je na adrese direktora škole, 22 nastavnika i 3 edukatora. Rehabilitatori u integraciji nisu učestvovali u studiji. Upitnik je bio dostupan za popunjavanje dve nedelje. Primljeno je dvadeset popunjenih upitnika, uključujući upitnike popunjene od strane nastavnika, edukatora i direktora škole.

Ograničenja studije

Ograničenja ove studije bila su sledeća:

- 1) Pri izboru uzorka učenika za proveru poznavanja pisanog albanskog jezika nije bilo moguće nasumično izabrati učenike zbog malog broja gluvih učenika u školi. Uzorak je izabran među razredima od 4. do 12. kako bi provera veština gluvih učenika različitih starosnih grupa bila što reprezentativnija.
- 2) Kratak rok za prikupljanje podataka nije omogućio detaljnije ispitivanje ili procenu različitih akademskih veština GN učenika i posmatranje časova tokom procesa podučavanja i učenja.

- 3) Nije bilo dovoljno ni vremena, ni resursa za dublje razmatranje tokom ličnih intervjua sa nastavnicima, učenicima i roditeljima kako bi se došlo do većeg broja činjenica o situaciji i faktorima koji leže u osnovi izazova i slabih akademskih postignuća gluvih učenika u školi. Ovo je potencijalno moglo da dovede do propusta u davanju detaljnijih i konkretnijih preporuka koje se tiču složenih akademskih intervencija za poboljšanje rezultata gluvih učenika. Međutim, unakrsna provera podataka primljenih od različitih učesnika u studiji i tokom posmatranja časova dovoljno je rasvetlila pitanja koja su delovala problematično kada je reč o obrazovanju gluve dece.
- 4) Zbog nepoznavanja znakovnog jezika na strani istraživača, komunikacija tokom diskusija sa fokus grupama sa gluvim učenicima i gluvim odraslima, kao i posmatranja na časovima, u velikoj meri su zavisili od tumačenja znakovnog jezika. Ovo je otežalo direktno razumevanje onoga što se govori na znakovnom jeziku i direktnu procenu poznavanja znakovnog jezika na strani nastavnika. Međutim, unakrsno ispitivanje učesnika u intervjuima i posmatranja časova doprineli su boljem razumevanju važnih pitanja.

Pregled literature

Akadska postignuća gluvih i nagluvih učenika su rezultat složenih uzajamnih uticaja brojnih faktora, uključujući one koji su svojstveni samim učenicima, kao što su ekspresivne i receptivne jezičke sposobnosti, porodične karakteristike i iskustva učenika u školi i van nje. (Marschark et al, 2015)

Fokus pregleda literature je na razmatranju faktora koji su povezani sa spremnošću GN dece da uče pisani jezik: kvalitet gubitka sluha, porodični faktori, rano usvajanje jezika, pristup dvojezičnom obrazovanju i prakse i metodologije podučavanja u obrazovanju GN učenika. Pregled prepoznaje značaj Smernica za inkluzivno obrazovanje, dvojezičnost i znakovni jezik za decu sa oštećenjima sluha (MPNTI, 2019) kao referentnog materijala, jer pruža informacije i smernice prilagođene kosovskom kontekstu.

Pristup jezicima i praksama rane pismenosti za GN učenike

Vrsta i kvalitet gubitka sluha određuje mogućnosti učenika da usvoji govorni jezik, jer se stepen gubitka sluha razlikuje u rasponu od blagog gubitka sluha do gluvoće. Većina učenika sa oštećenjem sluha ima blagi ili umereni gubitak sluha. Oni mogu da čuju uz pomoć slušnog aparata ili kohlearnog implanta i najčešće komuniciraju govornim jezikom, uz pomoć čitanja sa usana, znakovnog govora i podržanih znakova koji se mogu koristiti u nastavi kao podrška razumevanju. Nagluve osobe se najčešće poistovećuju sa čujućom populacijom. (MPNTI, 2019; Savolainen, A. et al 2020)

Glupi učenici najčešće imaju potpuni gubitak sluha, što znači da čuju veoma slabo ili nikako (MPNTI, 2019). Gluvoća se drugačije posmatra u kulturi gluvih nego u kulturi čujućih. Sa sociokulturnog stanovišta, gluve osobe predstavljaju kulturnu i jezičku manjinu, a gluvoća se ne smatra invaliditetom. Gluve osobe sebe nazivaju korisnicima znakovnog jezika ili gluvima, a ne osobama oštećenog sluha. Maternji jezik ili prvi jezik gluve osobe je znakovni jezik, a pisani jezik uče kao drugi jezik. (Takala, M., & Sume, H., 2015; Tupi, E. 2019, Valteri 2023)

Imajući u vidu da je veći deo učenja u školi i van škole posredovan jezikom, učenici moraju da imaju potpuno razvijen prvi jezik kako bi postigli uspeh u školi. (Dostal, H. & al. 2017)

Kako bi se postigao potpuno razvijen prvi jezik, razvoj interakcije i jezika tokom prvih godina života je veoma važan za kognitivni i socijalni razvoj deteta i za kasnije sticanje pismenosti i akademskih veština. (Tupi, E. 2019; Savolainen, A. 2020)

Studije o usvajanju znakovnog jezika kod dece pokazuju da se razvoj znakovnog jezika može uporediti sa razvojem govornog jezika, te da rana fluentnost u znakovnom jeziku dovodi do

ekvivalentnih ključnih tačaka u usvajanju reči i rečenica i do ekvivalentnih pragmatičnih veština. (Swanwick, R. 2016)

Porodična istorija gluvog deteta igra važnu ulogu u ranom usvajanju prvog jezika. Ako je gluvo dete rođeno u porodici sa gluvim roditeljima, dete ima pristup znakovnom jeziku od rođenja. Međutim, samo mali broj gluve dece ima gluve roditelje. (Marschark et al, 2015; Tupi, E. 2019; Savolainen, A. 2020) Većina gluve dece ima čujuće roditelje čiji maternji jezik je govorni jezik i, zbog njihovog gubitka sluha, pristup govornom jeziku među GN decom je ograničen. Stoga, razvoj fluentnosti na znakovnom jeziku za takvu gluvu decu je problematičan i većina ovakve dece stiže u školu sa značajnim kašnjenjima u razvoju znakovnog jezika. (Swanwick, R. 2016; Knoors & Marschark, 2012.)

Čujući roditelji gluvog deteta najčešće nemaju prethodna znanja o znakovnom jeziku i nisu svesni koliko znakovni jezik znači gluvoj deci i njihovim porodicama. Pored toga, još uvek postoje pogrešne pretpostavke da učenje znakovnog jezika može da ometa razvoj govornog jezika, a porodicama se najčešće usađuje verovanje da treba da izaberu samo znakovni jezik ili samo govorni jezik, umesto korišćenja oba jezika. Međutim, znakovni jezik ne treba da se posmatra kao alternativa ukoliko učenje govornog jezika ne bude uspešno, što bi moglo da znači gubljenje dragocenog vremena tokom osetljivog perioda usvajanja jezika, već gluva deca treba da uče znakovni jezik što je ranije moguće. Roditeljima treba pružiti odgovarajuće informacije o razvoju jezika kod gluvog deteta i treba da nauče znakovni jezik kako bi podržali svoju gluvu decu u učenju znakovnog jezika što je to ranije moguće. (Tupi, E. 2019)

Dvojezični pristup kombinuje znakovni jezik sa pisanim/govornim jezikom okolne zajednice (npr. albanskim jezikom). Rano usvajanje znakovnog jezika i dvojezičnost su čvrsto povezani sa opštim kognitivnim, akademskim i jezičkim razvojem, jer sprečavaju mogućnost kašnjenja kognitivnog i jezičkog razvoja i pružaju podršku govornog/pisanog jezika. Pored toga, znakovni jezik i razvoj dvojezičnosti podržavaju socijalni i emocionalni razvoj deteta, a korišćenje znakovnog jezika smanjuje frustracije među malom decom time što im pruža sredstvo pomoću kojeg mogu da se izraze. (MPNTI, 2019)

Bez podrške i resursa za učenje znakovnog jezika, gluvo dete može da odraste bez ijednog jezika, što može da ima dugotrajne posledice na sve aspekte života (npr. socijalno, mentalno i ekonomsko blagostanje, pristup obrazovanju, zaposlenju i društvu). (Tupi, E. 2019)

Veštine pismenosti (čitanje i pisanje) i višejezične pismenosti GN učenika

Pismenost gluve dece generalno zaostaje za pismenošću čujuće dece istog uzrasta (Rudner et al. 2015). Na učenje čitanja jako utiču različite pozadine dece, a čvrsta osnova u maternjem jeziku ili prvom jeziku podržava učenje čitanja (Mayer & Trezek 2014), što je takođe slučaj među gluvom decom. Poznavanje znakovnog jezika predviđa sposobnost gluvog učenika da nauči da čita. Upoznatost sa fonologijom i jezičkom strukturom znakovnog jezika pomaže gluvim učenicima koji koriste znakovni jezik u procesu učenja čitanja jer mogu da uporede razlike između znakovnog

jezika i pisanog jezika na osnovu poznavanja fonetike. (MPNTI 2019; Savolainen, A. 2020; Rudner et al. 2015; Mayer & Trezek 2014)

Glupi i naglupi učenici imaju različite jezičke istorije i preferencije u komunikaciji koje imaju različite implikacije u pogledu razvoja pismenosti u školi.

- 1) Neki glupi i naglupi učenici nauče znakovni jezik kao svoj prvi jezik, a potom uče pisani i/ili govorni jezik kao svoj drugi jezik kod kuće ili u školi. S obzirom na to da imaju čvrstu osnovu u znakovnom jeziku, sposobni su da razviju pismenost na nivou čujuće dece istog uzrasta, naročito kada im se omogući pristup nastavnom planu i programu i jeziku podučavanja.
- 2) Drugi GN učenici nauče govorni jezik kao svoj prvi jezik koristeći preostali sluh i sluh potpomognut slušnim aparatom ili kohlearnim implantom i imaju potpuno razvijen govorni jezik kao svoj prvi jezik kada dođu u školu. Njima i dalje može biti potrebna dodatna podrška, npr. oko vokabulara i sintakse, jer mogu da imaju poteškoće da jasno čuju dovoljno reči, zvučanje reči ili čak samih zvukova koji menjaju značenje reči.
- 3) Neki od ovih učenika i dalje nemaju dovoljan pristup govornom jeziku da bi ga prirodno usvojili kao svoj prvi jezik. Kod njih se može desiti kašnjenje u razvoju jezika jer nisu bili izloženi znakovnom jeziku i stoga još uvek nisu imali dovoljan pristup bilo kom jeziku kako bi izgradili osnovu za komunikaciju i učenje."

(Dostal, H. & al. 2017)

Glavna preporuka Međunarodne konferencije o obrazovanju gluvih osoba održane 2010. godine je sledeća: „Dvojezično obrazovanje je jedini način da gluva deca dobiju jednake prilike i postanu punopravni građani sa svim svojim pravima. Dvojezičnost sa sposobnošću korišćenja nacionalnog znakovnog jezika i pisanog jezika države prebivališta predstavlja osnovno pravo gluve dece. Nacionalni znakovni jezici su maternji jezici gluvih osoba i jedini jezici koje oni mogu da usvoje u potpunosti i bez napora. Kako bi funkcionisali u društvu, nužno je da gluva deca postanu iskusni poznavaoци relevantnog (pisanog) jezika koji se koristi u državi. Stoga, neophodno je obezbediti smislenu dvojezičnost u obrazovanju što je to ranije moguće i tokom trajanja čitavog obrazovanja, uključujući i programe celoživotnog učenja.“ (Svetska federacija gluvih, 2011)

Deci sa oštećenjem sluha mora se pružiti obrazovanje na jezicima, prema modelima i primenom sredstava komunikacije koji su najprikladniji za pojedinca, i to u okruženju koje maksimalno podržava akademski i socijalni razvoj. Obrazovni sistem, nastavno osoblje, edukatori i roditelji su odgovorni da obezbede maksimalni akademski i socijalni razvoj, što znači da dete sa oštećenjem sluha treba da ima dvojezično okruženje i obrazovanje u ranim fazama života. (MPNTI, 2019)

Znakovni jezik podržava učenje govornog jezika jer dete može da potvrdi značenje novih reči koristeći relevantne znake ili tražeći pojašnjenje na znakovnom jeziku. Kada je dete dvojezično, ono može da izabere onaj jezik koji smatra lakšim, praktičnijim ili efikasnijim u komunikaciji sa drugim ili učenju novih stvari. (MPNTI, 2019)

Kvalitetno obrazovanje GN učenika uključuje različite elemente kako bi se obezbedili delotvorno učenje, komunikacija i opšti razvoj. Ovi elementi uključuju pristup jeziku nastave, kvalifikovanom nastavnom osoblju koje dobro poznaje znakovni jezik i dvojezičnom obrazovanju, pristup nastavnom planu i programu kroz individualne obrazovne planove, saradnju sa nastavnim osobljem, stručnjacima i roditeljima, usluge podrške za individualne potrebe učenika, pristup tehnologiji (npr. obrazovnom softveru) i pomoćnim uređajima, ako su potrebni. Kako bi se nastavni plan i program delotvorno sprovodio, on mora da bude fleksibilan i pristupačan gluvim učenicima. (Mapepa, P. Et al 2018)

Visoka stopa nepismenosti gluvih osoba može se objasniti pogrešnim medijumom obrazovanja koji ne uspeva da pruži potrebnu pedagošku podršku gluvim učenicima za usvajanje jakih veština pismenosti. (Tupi, E. 2019) Kako navodi Stronge (2018), kvalitetni, dobro pripremljeni stručnjaci su ključni za delotvorno podučavanje GN učenika, a svi članovi nastavnog osoblja moraju da poseduju stručnost u oblasti profesionalnih znanja, planiranja nastave, sprovođenja nastave, procene, okruženja učenja i profesionalizma. (Stronge, J. h. et al 2018) Nastavno osoblje koje radi sa gluvima mora dobro da razume gluvoću, akustiku govora, usvajanje jezika i nauku čitanja (Scheetz, N.A et al 2008), i mora da savlada znakovni jezik i da poseduje znanje o dvojezičnom obrazovanju. (Hartman, M. C. et al 2023)

Razvoj jezika i pismenosti su neophodni za obrazovno programiranje GN dece (Pizzo, I. & Chivers, A. 2019). Čitanje je osnovna veština koja predstavlja osnovu za uspeh u svim akademskih oblastima. Učenici koji imaju poteškoće sa čitanjem će verovatno takođe imati probleme u akademskim oblastima. (Rose, S. et al. 2022)

Procena poznavanja jezika i pismenosti predstavlja izazovan zadatak jer GN deca često koriste različite jezike i/ili sisteme komunikacije u različitim okruženjima, kao što su, na primer, kod kuće, u školi, u zajednici. Jezici koji se koriste u školi, kod kuće i u zajednici mogu da se razlikuju. U svakodnevnom životu, dete može da koristi govorni jezik, znakovni jezik, znakovno-govorni jezik ili konstruisani znakovni sistem, koji pozajmljuju karakteristike zvaničnog znakovnog jezika, ali nisu pojedinačni jezik ili neka kombinacija jezika. Čak i kada deca koriste konvencionalni jezik, oni ga često koriste nedosledno u različitim kontekstima. „Ova nepredvidivost upotrebe jezika može da ostavi praznine u lingvističkom repertoaru deteta, zbog čega je teško utvrditi primarni jezik koji treba da se koristi tokom procene ili čak koji jezici treba da budu obuhvaćeni procenom.“ (Pizzo, L. & Chilvers, A. 2019)

Ne postoji jedinstven metod za podučavanje učenika sa oštećenjima sluha, jer na učenje čitanja u velikoj meri utiče, između ostalog, koliko se sluh može koristiti u učenju.

Što je viši stepen gubitka sluha, to je veći izazov razlikovati različite zvuke govornog jezika i teže je naučiti govorni i pisani jezik slušanjem (Savolainen, A. et al. 2020).

Učenici koji imaju preostali sluh imaju koristi od pomagala, kao što su slušni aparati i kohlearni implantati, pa njihova sposobnost govora, čitanja i pisanja može da bude na istom nivou ovih sposobnosti kao kod čujućih učenika. Ipak, treba zapamtiti da oni imaju svoje individualne potrebe

koje se moraju zadovoljiti u nastavi. Modifikacije okruženja za učenje se moraju dobro isplanirati (akustika, rasveta, korišćenje čitanja sa usana itd.).

Gluvim učenicima učenje čitanja i pisanja predstavlja veći izazov jer je njihov jezik znakovni jezik. Stoga, dvojezično obrazovanje je veoma važno jer ono promovira istovremeni razvoj znakovnog jezika i govornog/pisanog jezika i omogućava prenos veština između znakovnog i pisanog jezika.

Međutim, iskustvo učenja pisanja kod GN dece je jedinstveno u tome što se mnogo takve dece suočava sa zadatkom učenja pisanja bez potpunog usvajanja prvog jezika. Time se smanjuju lingvistički resursi potrebni za formiranje sintaksički tačnih rečenica, a nastavno osoblje koje radi sa gluvom decom ima potrebu da pristupi nastavi pisanja na takav način koji uzima u obzir kašnjenje i uskraćenost u razvoju jezika. (Wolbers, K. A. & al. 2020)

Glupi učenici pristupaju informacijama i svetu primenom vizuelnih i taktilnih sredstava, pa stoga vizuelne strategije igraju značajnu ulogu u obrazovanju gluvih i učenju veština čitanja i pisanja kod gluvih učenika. Sve što se zasniva na jeziku, bilo usmenom ili štampanom, treba da bude podržano vizuelnim pomagalicama, kao što su fotografije, demonstracije, grafički video-snimci i multimedijalni resursi kako bi se unapredilo razumevanje i razvoj vokabulara. Vizuelna pomagala doprinose premošćavanju jaza između vizuelne prirode znakovnog jezika i pisanog jezika. Na primer, kod učenja složenih glagolskih vremena, fotografije se mogu koristiti za prikaz aktivnosti, a time što naglašavaju koncepte, grafikoni ili slike pomažu učenicima da uče. (Yuknis, C et al. 2017)

Nastavno osoblje treba dobro da planira kako se vizuelna pomagala predstavljaju i organizuju. Ako predavač govori dok pokazuje vizuelne slike, to može da zbuni GN učenike, koji moraju da usmere pažnju na dve strane, da posmatraju tumača ili da čitaju predavaču sa usana i da istovremeno gledaju sliku. Dobro je ostaviti učenicima dovoljno vremena da pogledaju vizuelne materijale pre diskusije o njima. Na taj način, učenici će verovatno biti angažovaniji tokom časa. (Yuknis, C et al. 2017)

„Još neke od strategija koje mogu učionicu učiniti više vizuelnom su, na primer, korišćenje gestova, rekvizita ili igranje uloga kako bi se ilustrovali procesi ili ideje; dodavanje slikovnih ili grafičkih prikaza tekstualnog sadržaja, kreiranje video-snimaka koji pokazuju kako su ideje povezane, korišćenje grafičkih organizatora ili mapa uma, korišćenje boja za kodiranje koncepta i ideja.“ (Yuknis, C et al. 2017.)

Herring T. J. & Woolsey, M.J. (2020) preporučuju tri strategije podučavanja za nastavno osoblje koje radi sa GN učenicima: horsko odgovaranje, kartice sa odgovorima i vršnjačko podučavanje. Pokazalo se da ove tri strategije povećavaju aktivno učešće učenika u učionici među čujućim učenicima i da se lako mogu prilagoditi potrebama GN učenika.

Horsko odgovaranje i kartice sa odgovorima su tehnike koje se mogu koristiti da podstaknu čitav razred da odgovara kao jedan na pitanja nastavnog osoblja. Ove tehnike se koriste kada su odgovori kratki. Kod horskih odgovora, učenici pokazuju svoje odgovore na pitanja nastavnog osoblja (npr. koji je tačan odgovor? A... B... C...) znacima rukom. Kartice sa odgovorima su kartice,

znaci ili druge stvari koje svi učenici u razredu podižu istovremeno da pokažu svoje odgovore na pitanja ili probleme koje im nastavnici predstavljaju.

Kod vršnjačkog podučavanja, učenici se spajaju u parove koje čine tutor i učenik. Na pola podučavanja, učenici menjaju uloge i tutor postaje učenik. Tutori pružaju neposredne povratne informacije o odgovorima svojih učenika. Kako bi se uzele u obzir razlike između akademskih nivoa u paru tutor–učenik, mogu se koristiti nastavni materijali na karticama za ponavljanje. Odgovori na akademska pitanja (reči za pisanje, definicije itd.) napisani su ili odštampani na poleđini kartica kako bi tutor mogao da ih vidi i pruži povratne informacije učeniku čak i kada materijal prevazilazi akademski nivo tutora. Za gluve učenike, materijali za vršnjačko podučavanje mogu se pripremiti izradom držača kartica koji tutoru omogućava da koristi obe ruke za komunikaciju na znakovnom jeziku dok kartice za vršnjačko podučavanje stoje uspravno. Korišćenje vršnjačkog podučavanja među GN učenicima dovelo je do opšteg poboljšanja akademskog odgovora, poboljšanja veština čitanja i matematike, kao i fizičke aktivnosti.

Pomoćne tehnologije igraju dragocenu ulogu u razvoju veština čitanja i pisanja među gluvom decom. Alati poput titlovanja, čitača teksta sa ekrana, softveri za pretvaranje govora u tekst i vizuelna pomagala pomažu u premošćavanju jaza između pisanog i znakovnog jezika, čime se omogućava pristup informacijama i doprinosi nezavisnom učenju.

Titlovanje je oblik pomoćne tehnologije koji predstavlja očiglednu strategiju koju predavači koji rade sa GN učenicima mogu da koriste. Tehnika titlovanja pretvara ono što je izgovoreno u pisani tekst. Titlovi se prikazuju na ekranu ili na uređaju tako da učenici mogu da čitaju ono što se govori. Titlovi imaju potencijal da poboljšaju pismenost i jezičke veštine među GN učenicima jer učenicima pružaju pristup rečima koje se izgovaraju i važnim zvucima koji su deo video-snimka. (Cairns, K. et al. 2014; Yuknis, C et al. 2017)

Istraživanje je pokazalo da titlovanje predavanja može da poveća razumevanje izgovorenog materijala među GN učenicima kako bi bolje razumeli i sumirali sadržaj lekcije. Time takođe može da se stvori jači osećaj inkluzije i učešća GN učenika u učionici, jer tako mogu bolje da prate tempo nastave. Uticaj ovoga može da dovede do boljih akademskih rezultata, ali takođe do inkluzivnijeg okruženja u učionici sa učenicima koji mogu više da učestvuju u radu u učionici jer razumeju šta se dešava. (Cairns, K. et al, 2014)

Nastava potpomognuta računarima (*Computer-Assisted Instruction – CAI*) jeste nastava koja se predstavlja na računaru kako bi se ilustrovao koncept kroz atraktivne animacije, zvuke i demonstracije. To je interaktivna tehnika nastave u kojoj se računar koristi za prikaz nastavnih materijala i praćenje učenja koje se odvija. Ona koristi kombinaciju teksta, grafičkih materijala, zvuka i video-sadržaja za unapređenje procesa učenja. (Adigun, O. T. 2020)

Materijali za učenje za gluve učenike treba da budu jednostavni i opremljeni različitim mogućnostima prikaza. Sa razvojem IKT, različite mogućnosti prikaza su postale veoma lake i jeftine (Suarsana, I. M. 2021).

Efikasna i dosledna upotreba slušnih tehnologija, uključujući sisteme mikrofona na daljinu za decu koja koriste slušanje i govorni jezik, takođe može da doprinese prevazilaženju izazova u učenju svojstvenih velikim i glasnim redovnim učionicama. (Hartman, M. C. et al. 2023)

Učionice za GN učenike treba da budu stimulativne sa objektima i efikasnim nastavnim tehnikama koje mogu da nadoknade gubitak sluha. Konvencionalna nastavna strategija (kreda – govor/znak) može da predstavlja dodatne izazove u procesu podučavanja – učenja. (Adigun, O. T. 2020)

Metode za učenje čitanja:

U Finskoj, sintetički KÄTS metod (metod slovo–zvuk–slog–reč) mnogo se koristi pri učenju čitanja, gde podučavanje čitanja počinje učenjem veze između slova i zvuka i napreduje ka slogovima do reči i rečenica. Imajući u vidu da oštećenje sluha može da oteža učenicima da čuju zvuke, u nastavi takođe treba da se koristi pisana forma i/ili alfabet gluvonemih. Pored sintetičke metode, mnogi učenici sa oštećenjima sluha takođe imaju koristi od analitičke metode čitave reči, kao što je KPL metoda. Metod se zasniva na vizuelnom prepoznavanju reči u celini.

Vizualnost je najosnovniji modalitet učenja čitanja za gluvog učenika koji koristi znakovni jezik. Gluvi učenik uči kako da prepozna slova pisanog jezika pretvaranjem slova u vizuelni alfabet gluvonemih. Alfabet gluvonemih je znakovni jezik prikazan oblicima ruke koji izražavaju zvuke i slove govornih jezika. Uzajamna povezanost između pisanih slova i alfabeta gluvonemih se jača sa mnoštvom različitih vežbi pisanja alfabeta gluvonemih i formiranjem alfabeta gluvonemih od pisanih slova. Od slova se postepeno napreduje do metode različitih čitavih reči, gde se počinje vežbati prepoznavanje figura reči od reči u osnovnom obliku koje se sastoje od nekoliko slova. Učenik vežba prikaz reči alfabetom gluvonemih koje odgovaraju znaku i ispisuje ih slovima. Nakon toga, još uvek je važno ispisati reč koristeći odgovarajući znak. Ponavljanje u vežbanju alfabeta gluvonemih i pisanju reči, te svest o znacima koji odgovaraju rečima podržavaju usvajanje reči. Od kratkih reči se napreduje ka dužim rečima, u slučaju čega učenik treba da zapamti duži skup slova. (Savolainen, A. et al. 2020)

Kod CID metode, naučena slova i njihovi odgovarajući zvuci se kombinuju u slogove, a naučeni slogovi u reči. Nastava uključuje različite vežbe ponavljanja koje uključuju sledeće korake: izgovor, čitanje s usana, slušanje i pisanje. Sve faze takođe uključuju vežbe pamćenja. Alfabet gluvonemih pomaže učenicima da se sete zvuka koji odgovara slovu i podržava njihovu potencijalnu produkciju u zasebne zvukove. Uz pomoć alfabeta gluvonemih i različitih vežbi pisanja, istovremeno se stiče osećaj za dodir, položaj i vizuelni doživljaj. Različite metode i pristupi se uzajamno čvrsto podržavaju. (Siiskonen & Vuorinen 2004, 15)

KPL metoda cele reči se koristi naročito za one učenike koji se suočavaju sa izazovima u usvajanju finskog jezika ili učenju čitanja. Za GN učenike, KPL metoda cele reči se obično koristi u predškolskom i osnovnom obrazovanju ili kao podrška pri učenju čitanja. KPL vokabular se može koristiti za razvoj vokabulara učenika i upoznavanje učenika sa pisanim finskim jezikom. Reči iz vokabulara se uče kako bi se razumelo, izvodile geste i/ili govorilo, prepoznalo, čitalo i pisalo. Takođe možete da vežbate reči pomoću alfabeta gluvonemih i čitanje s usana. (Savolainen, A. et al 2020)

Rezultati

Polazna ideja studije ticala se nezadovoljavajućeg nivoa postignuća učenika RC „Majka Tereza“ u pogledu čitanja i činila je osnovu ovog istraživanja. Procenjene su veštine čitanja učenika u studiji, a učenici su učestvovali u intervjuima fokus grupa gde se razgovaralo o njihovim praksama pismenosti i upotrebi jezika. Pre nego što pređemo na diskusiju o svakodnevnim praksama učenika i upotrebi jezika, kao i na rezultate drugih intervju sa fokus grupama, predstavimo rezultate provere veština čitanja.

Procena veštine čitanja među gluvim i naglulvim učenicima

Alat za procenu koji je korišćen u proceni sposobnosti čitanja i razumevanja pročitnog među gluvim i naglulvim učenicima u Resursnom centru „Majka Tereza“ u Prizrenu je grupni test čitanja (Räsänen, P. & Tahiraj, G. 2008). Ovaj instrument je zasnovan na ispitnoj bateriji (zadatak sposobnosti čitanja) koju su razvili Woodcock & Johnson (1989) na engleskom jeziku. Prilagođenu verziju na finskom jeziku, LUKSU, razvio je Institut Niilo Maki (NMI) u Finskoj u saradnji sa Univerzitetom Jyväskylä. Pre nego što je upotrebljen na Kosovu, test je morao biti prilagođen kosovskom kontekstu.

Procena sposobnosti čitanja meri tačnost čitanja i donekle i brzinu čitanja i razumevanje pročitnog teksta. Učenici koji su učestvovali u proveru trebalo je da pročitaju jednostavne rečenice poput: „Gvožđe je meko“. Nakon što pročita rečenicu, učenik treba da označi polje da li je rečenica tačna ili pogrešna. Rečenice su bile toliko jednostavne da učenici nisu morali dugo da razmišljaju da li su tačne ili pogrešne. Alat za procenu sadrži 70 rečenica i kada se koristi među čujućim učenicima, oni imaju 3 minuta da pročitaju što više rečenica.

Međutim, tokom sprovođenja provere među gluvim i naglulvim učenicima, dali smo im 15 minuta i objasnili da ne moraju da urade svih 70 rečenica, već da samo pažljivo pročitaju što više rečenica i izaberu tačan odgovor. Uputili smo učenike da ne daju odgovore za one rečenice za koje nisu sigurni da su ih tačno razumeli, jer se za pogrešno popunjavanje oduzima po jedan bod od konačnog rezultata. Svaki tačan odgovor na testu donosi jedan bod od ukupno mogućih 70 bodova. Ako bi jedna stavka bila pogrešno popunjena, od konačnog rezultata bi se oduzeo jedan bod. Ovo je urađeno kao mera za kontrolu pogađanja odgovora.

Administriranje provere među gluvim i naglulvim učenicima obavljeno je korišćenjem tumača za znakovni jezik. Sve instrukcije pre i tokom provere pružene su na znakovnom jeziku.

Ukupno 14 učenika iz 4. do 12. razreda je učestvovalo u proveru. Nije bilo moguće nasumično izabrati učenike sa liste jer je u školi bilo svega 30 učenika, a neki od učenika su imali i druge invaliditete kao što su autizam i druge intelektualne smetnje. Cilj studije je da se izvrši procena veštine čitanja među gluvim i naglulvim učenicima.

Rezultati provere čitanja među gluvim i nagluvim učenicima

Nr.	Students	Grade	Number of correct answers	Number of wrong answers	Total of scored points out of total 70
1	N.N	12	0	0	0
2	N.N	12	2	4	0
3	N.N	11	12	4	8
4	N.N	11	5	3	2
5	N.N	11	3	3	0
6	N.N	11	0	1	0
7	N.N	10	0	0	0
8	N.N	9	11	14	0
9	N.N	8	3	4	0
10	N.N	8	2	3	0
11	N.N	7	0	1	0
12	N.N	7	1	0	1
13	N.N	6	0	0	0
14	N.N	4	3	1	2

GRAFIKON 1. Rezultati provere čitanja među gluvim i nagluvim učenicima Resursnog centra „Majka Tereza“ u Prizrenu

Kao što se može videti na Grafikonu 1, rezultati provere čitanja među gluvim i nagluvim učenicima su izuzetno slabi. Od ukupno 14 učenika koji su učestvovali u proveru, samo jedan učenik, br. 3 na listi iz 11. razreda je uspeo da dođe do 8 bodova time što je tačno označio 12 rečenica i 4 rečenice pogrešno. Čak ni ovaj pozitivan rezultat ne pokazuje da je učenik u stanju da čita i razume pročitano jer je test konstruisan tako da oni koji steknu veštinu čitanja vrlo lako mogu da odluče da li su tvrdnje u jednostavnim rečenicama tačne ili netačne.

Navedenih 70 tvrdnji iz provere veštine čitanja koje se koriste za evaluaciju gluvih i naglavih učenika veoma su jednostavne i lako razumljive kada steknete veštinu čitanja. Međutim, da bi pravilno uradili test, učenici su morali da razumeju šta čitaju, što je bilo teško za sve gluve učenike koji su učestvovali u proceni. Na primer, postojale su jednostavne tvrdnje kao što su „Gvožđe je meko“ ili „Muve lete“ i učenici su morali da odluče da li je tvrdnja tačna ili netačna. Gluvi i naglavi učenici ne znaju da čitaju i ne mogu da razumeju date jednostavne tvrdnje.

Glui i naglavi učenici koji su učestvovali u proceni izgledali su iznenađeno i zbunjeno kada im je test podeljen. Većina njih nije razumela test i htela je da odustane na samom početku, ali nakon pružene podrške, trebalo im je više vremena da pokušaju da pročitaju rečenice i urade test. Svi učenici su odustali od provere u roku od deset minuta.

Rezultati pokazuju da glui i naglavi učenici posle 12 godina školovanja nisu uspeli da nauče da čitaju i komuniciraju na pisanom albanskom jeziku. Oni ne znaju da čitaju i ne mogu da razumeju

jednostavne rečenice. U istom testu koji je sproveden među čujućim učenicima iz 2, 3. i 4. razreda, deca su tačno ocenila od 20 do 70 rečenica.

To je znak da je metodologija koja se koristi za učenje čitanja i pisanja među gluvim i naglulim učenicima neuspešna. Ovaj neuspeh se mora sagledati i analizirati iz različitih perspektiva kao što su metodologija nastave i učenja koju primenjuju nastavnici, način komunikacije i jezik koji se koristi tokom nastave i interakcije sa učenicima, oprema i materijali koji se koriste u nastavnom procesu, kao i porodični faktori i saradnja sa roditeljima.

Posmatranja u učionicama i materijali dobijeni tokom intervjua pokazali su da su glavni faktori odgovorni za veoma loše rezultate u čitanju i pisanju među učenicima loše poznavanje znakovnog jezika među nastavnicima i nedostatak znakovnog jezika kao predmeta za gluve i nagluve učenike.

Rezultati učenika

Cilj intervjua sa fokus grupama učenika bio je da se stekne razumevanje učeničkih iskustava i stavova o ciljevima, učenju, svakodnevnim praksama i preovlađujućim pretpostavkama i očekivanjima u vezi sa učenjem.

Ukupno 11 gluvih učenika iz 4. do 12. razreda podeljeno je u dve fokus grupe. Originalni plan je bio da se organizuju dve fokus grupe, jedna sa gluvim učenicima i druga sa naglulim učenicima. Pošto svi učenici sebe smatrali gluvim i koriste znakovni jezik kao jezik komunikacije, fokus grupe su intervjuisane korišćenjem istih studijskih pitanja. Za intervjuje fokus grupa korišćene su usluge tumača za znakovni jezik. Rezultati obe grupe objedinjeni su u nastavku.

Većina učenika je krenula u školu „Majka Tereza“ od 1. razreda, a neki od njih su u školi već 11 godina. Kao što su pokazali rezultati provere razumevanja pročitano u studiji, nijedan učenik ne zna da čita ili piše na pisanom albanskom jeziku.

Tokom oba intervjua fokus grupa, svi učenici su bili veoma aktivni. Otvoreno su izražavali svoja iskustva učenja i bili su analitični u pronalaženju razloga za veoma niska postignuća u učenju. Učenici su bili frustrirani što oni i njihova zabrinutost oko kvaliteta obrazovanja u školi nisu shvaćeni ozbiljno.

Oni su voljni i željni da uče, a naročito da nauče pisani albanski jezik. Oni se stide što ne mogu da komuniciraju sa ljudima koji koriste govorni jezik jer ne mogu da se izraze ni u pisanoj formi. Ovo je takođe uticalo na njihovo samopouzdanje. Kao što je jedan od učenika izjavio: „*Bilo bi me sramota da pokažem svojoj deci (u budućnosti) da ne znam da čitam i pišem.*“ Drugi učenik je izjavio „*Mi smo stigmatizovani... želimo da budemo jednaki kao čujuć ljudi.*“

Iako su učenici bili veoma kritični prema kvalitetu nastave u školi, oni uživaju u školi zbog prijateljstava i društvenih aspekata.

Pristup jezicima i praksama rane pismenosti za GN učenike

Usvajanje jezika u ranom detinjstvu bilo je lako za decu iz gluvih porodica jer su mogla da nauče jezik i komuniciraju sa drugima. Usvajanje jezika za decu iz čujućih porodica bilo je veoma teško jer nisu učila nijedan jezik i stoga nisu mogla da komuniciraju sa drugima. Neka od gluve dece u čujućim porodicama imala su nekoga u porodici (majku, ujaka, rođaka) sa kim je bila moguća neka vrsta komunikacije, ali nije bilo potpuno kompetentne diskusije sa njima. Mnogi gluvi učenici su počeli da uče svoj prvi jezik, znakovni jezik, tek nakon što su krenuli u školu.

Kada su učenici krenuli u školu, koristili su sve aspekte komunikacije, a ponekad i tumača za komunikaciju sa nastavnicima i drugim članovima osoblja.

- „U početku, po dolasku u školu, neki od njih (nastavnika i drugih članova osoblja) znali su znakovni jezik, ali većina nije. Bilo mi je jako teško, osećao sam se kao da imam jezičku uskraćenost jer oni pričaju i koriste alfabet gluvonemih za dete koje ne zna gramatiku.“

Veštine pismenosti (čitanje i pisanje) i višejezične pismenosti GN učenika

Učenici nisu naučili pisani albanski jezik u školi. Oni znaju samo neke reči pisanog albanskog jezika, ali uopšte ne razumeju rečenice. Prema rečima učenika, najveće prepreke za učenje pisanog albanskog jezika su nedostatak kvalitetne nastave, nedostatak komunikacije i pedagoških veština nastavnika.

U nastavi pisanog albanskog jezika, nastavnici ne koriste vizuelna pomagala koja bi učenicima pomogla da razumeju. Učenici dobijaju dugačke tekstove da prepisu, iako ne razumeju sadržaj teksta, a nastavnici se ne trude da objasne. Kako to jedan od učenika opisuje: „Moramo da zamislimo koje je značenje jer kada pitamo nastavnika, nastavnik kaže 'uradite to sami', 'nemojte znakovati, zapišite! Kada zatražimo tumačenje, nastavnik nam kaže: 'Ne, samo zapiši'.“

Ipak, učenici mogu da dobiju dobre ocene uprkos tome što nisu ništa naučili.

Učenici žele da imaju više časova albanskog jezika i da nauče pisani albanski jezik. Žele da imaju nastavu na pravilnom znakovnom jeziku i asistente i tumače za znakovni jezik u učionicama jer „kada smo sami sa nastavnicima, ništa ne razumemo“. Takođe, učenici bi želeli da im nastavnici objasne značenje tekstova i po potrebi pruže individualnu podršku.

Većina učenika ima nekoga u porodici ko im pruža podršku. Prema rečima učenika, roditelji nisu zadovoljni rezultatima učenja u školi, a posebno činjenicom da njihova deca ne uče da čitaju i pišu. „Sramota me je što ne znam da čitam i pišem, ali ovde je to velik problem.“ (gluvi učenik)

Prakse nastavnog osoblja i asistenata u nastavi u interakciji sa GN

Prema tvrdnjama gluvih učenika, nastavnici nisu kompetentni na znakovnom jeziku. Postoje svega 2 ili 3 nastavnika koji koriste znakovni jezik, dok ostali nastavnici samo govore. Učenici su prijavili da nastavnicima pokazuju znake, ali da ih oni uvek veoma brzo zaborave.

Učenici su objasnili da nastavnici obično napišu tekst na tabli ili daju učenicima tekst iz udžbenika. Učenici moraju da prepisu tekst u svoje sveske, iako ne razumeju šta je napisano, a nastavnici ne daju odgovarajuća objašnjenja.

Asistenti u nastavi rade sa decom od 1. do 5. razreda i njihovu podršku u učenju učenici veoma cene jer je komunikacija sa njima na znakovnom jeziku i „pošto pišu i vizuelizuju, čine nam učenje zanimljivim“.

Kako su gluvi učenici objasnili, prelazak iz 5. u 6. razred im je delovao veoma teško. Učenici su dobili udžbenike sa puno teksta koji nisu razumeli, a nastavnici ih teraju da prepisuju tekst u svoje sveske bez objašnjavanja sadržaja teksta. Gluvi učenici su takođe prijavili da ne dobijaju domaće zadatke.

Prema rečima učenika, tumači za znakovni jezik su veoma dobri i učenici bolje uče kada su oni prisutni na času. Tumači čine predmete zanimljivijim za učenike jer učenici mogu da razumeju jezik. Oni su neophodni za rad u učionici, ali većina nastavnika ne poziva tumače u učionice čak i ako ih učenici zatraže. Prema mišljenju učenika, postoji svega nekoliko nastavnika koji redovno koriste usluge tumača. Ovi nastavnici su oni koji koriste dvojezični pristup u nastavi. Problem je taj što nastavnici veruju da poznaju znakovni jezik, ali ih učenici ne razumeju.

Učenici žele da imaju znakovni jezik kao školski predmet.

Okruženja i materijali za učenje u školi i van nje

Vizuelni materijali i oprema za pomoć u učenju nisu prisutni u učionici. Nastavnici koriste tablu, krede, udžbenike i sveske. Postoji računarska učionica u školi, ali učenici nemaju predmet informacione tehnologije (IT). Oni samo crtaju i boje pomoću računara. Učenici su svesni značaja IT-a u današnjem svetu i pitaju se zašto im se IT ne predaje na časovima informatike.

Intervju sa fokus grupom održan je u biblioteci i to je bio prvi put da su učenici bili u biblioteci jer je uvek zaključana. Jedan od učenika je napomenuo: „Da, prelepi udžbenici i za nas prazni.“

Prema mišljenju učenika, idealna škola bi imala dobre nastavnike koji dobro poznaju znakovni jezik. Postojali bi konkretni materijali, različite slike, video-projektori i video-materijali za pamćenje i učenje pisanog albanskog jezika; a u učionici bi bili asistenti za znakovni jezik i tumači.

Rezultati roditelja

Intervjui fokus grupe sa roditeljima imali su za cilj da prikupi informacije o ranoj praksi pismenosti van škole i o pristupu jezicima i obrazovanju, kao i da se upoznaju sa stavovima roditelja o aspektima koji omogućavaju i/ili onemogućavaju GN učenicima da postignu zadovoljavajući nivo postignuća.

Organizovane su dve fokus grupe za roditelje, jedna grupa sa šest gluвих roditelja i druga sa pet čujućih roditelja. Tumač za znakovni jezik prisustvovao je tokom intervju sa gluвim roditeljima. Rezultati fokus grupa su imali brojne sličnosti. Najvažnija razlika je u načinu komunikacije u porodici.

Pristup jezicima i praksama rane pismenosti za GN učenike

Jezik u porodicama sa gluвim roditeljima je znakovni jezik koji gluvoj deci pruža dobar početak da od ranog detinjstva nauče odgovarajući jezik i da komuniciraju sa drugima.

Situacija u čujućim porodicama je drugačija. U nekim slučajevima, gluva deca su provela celo svoje rano detinjstvo, a da nisu bila u stanju da ispravno komuniciraju ni sa kim. Čujući roditelji nisu i još uvek ne znaju znakovni jezik. U komunikaciji, čujući roditelji prvenstveno koriste govorni jezik, gestove i neke znake. Nije postojala odgovarajuća komunikacija i opšte razumevanje između gluвog deteta i porodice. Deca su znakovni jezik naučila prvenstveno od prijatelja nakon što su krenuli u školu „Majka Tereza“.

Neka deca imaju kohlearni implant koji im omogućava određeni stepen sluha. Međutim, oni sebe smatraju gluвima i koriste znakovni jezik za komunikaciju. Iako možda razumeju nešto govornog jezika, nisu naučili da govore tačno zbog nedostatka logopedске terapije. Roditelji žele da logoped radi u školi.

Veštine pismenosti (čitanje i pisanje) i višejezične pismenosti GN učenika

Svi roditelji su veoma zabrinuti za školovanje svoje dece u školi jer vide da učenici ne uče nikakve veštine pismenosti.

Gluvi roditelji su zabrinuti jer se njihova deca veoma dobro izražavaju na znakovnom jeziku, ali uopšte ne razumeju pisani albanski. Gluvi roditelji mogu da podrže svoju decu u učenju znakovnog jezika, ali ne i u veštinama pismenosti, jer i oni sami imaju problema sa razumevanjem pisanog jezika. Čujući roditelji su frustrirani i nezadovoljni ishodom učenja u školi, jer ne vide nikakve rezultate.

Svi roditelji smatraju da je kvalitet obrazovanja u školi veoma slab. Oni su iznenađeni i čak ljuti što deca ne uče da čitaju i pišu. Oni se pitaju zašto dovode svoje dete u školu. „Ne znam koliko oni uče decu.“

Prakse nastavnog osoblja i asistenata u nastavi u interakciji sa GN učenicima

Prema tvrdnjama gluvih roditelja, poznavanje znakovnog jezika na strani nastavnika je slabo. Većina nastavnika, a posebno mlađi nastavnici, ne koriste znakovni jezik, a nastavnici koji koriste neke znakove ne mogu pravilno da komuniciraju i učenici ih ne razumeju kada koriste znakovni jezik. Gluvi roditelji su veoma svesni šta se dešava u učionici i školi jer im deca govore znakovnim jezikom. Poruka roditelja je jasna: nastavnicima nedostaju poznavanje znakovnog jezika i pedagoške veštine.

Roditelji su obavestili voditelje intervjua da njihova deca ne dobijaju nikakve domaće zadatke. Tokom zdravstvene krize izazvane pandemijom COVID-19 deca su dobijala tekstove za prepisivanje, ali nisu ništa razumela. Roditelji se nadaju da će novi direktor doneti pozitivnu promenu u školu.

Čini se da roditelji imaju opšte razumevanje razloga zašto deca ne uče da čitaju i pišu u školi: „... zato što oni (deca) nisu podučavani i nisu imali prilike da nauče“. Prema mišljenju roditelja, nastavnicima nedostaju pedagoške veštine i veštine komunikacije za obrazovanje gluvih učenika. Oni govore i pišu na tablu, a deca ništa ne razumeju. Iako njihova deca žele da nauče više, nastavnici nisu zainteresovani za podučavanje.

Asistenti u nastavi su dostupni od 1. do 5. razreda i njihova podrška je veoma cenjena među učenicima i roditeljima. Roditelji žele da asistenti u nastavi budu prisutni i u višim razredima. Neki roditelji se pitaju kako njihova deca mogu da imaju dobre ocene kad ne znaju da čitaju i da pišu.

Razumevanje putanja do pismenosti, jezičkih sposobnosti i visokih akademskih postignuća GN učenika

Roditelji nisu srećni zbog onoga što se dešava u školi. Oni žele da nastavnici imaju više poštovanja prema učenicima i da se bolje brinu o deci. Oni su čuli da nastavnici ponekad govore deci da su glupa.

Roditelji bi želeli da vide brojne promene u školi. Oni žele da njihova deca imaju pristup kvalitetnoj nastavi u kojoj nastavnici prate strog raspored u školi. Nastavnici bi trebalo da budu aktivni tokom časova, da objašnjavaju učenicima (ne samo da ih teraju da prepisuju) i da pružaju veću podršku za učenje. Roditelji takođe žele da bude više asistenata u nastavi, žele obuku iz znakovnog jezika za učenike i konkretnije nastavne materijale pogodne za gluve učenike. „Trebalo bi da ponavljaju sa edukatorima tokom poslepodneva, ali se to ne radi.“ Takođe, potrebni su materijali za sportske aktivnosti.

Svi roditelji su zabrinuti za budućnost svoje dece nakon što napuste školu jer nisu naučila da čitaju i pišu.

Rezultati za nastavno osoblje škole

Cilj intervjua sa obrazovnim osobljem RC „Majka Tereza“ bio je da se stekne uvid u svih pet ključnih oblasti studije.

Direktor škole je intervjuisan posebno. Nedavno je imenovan i počeo je sa radom pre tri meseca. On ne zna znakovni jezik, ali je voljan da ga nauči. Intervjuisano je 7 nastavnika, 3 od njih je imalo od 1 do 3 godine iskustva, a ostalih 4 više od 20 godina radnog iskustva u školi. Troje od intervjuisanih nastavnika bili su razredni starešine, 2 nastavnika albanskog jezika, 1 nastavnik stručnog obrazovanja i jedan nastavnik matematike. Mladi nastavnici su izjavili da nisu prošli nikakvu posebnu obuku za podučavanje gluvih učenika, već su prošli neku obuku o inkluzivnom obrazovanju, dok su nastavnici sa dugogodišnjim iskustvom izjavili da su prošli obuku i da su stekli dosta iskustva.

Intervjuisana su dva tumača za znakovni jezik, 1 instruktor znakovnog jezika i 3 asistenta u nastavi. Asistenti u nastavi su gluvi i oni su nekadašnji učenici škole „Majka Tereza“. Jedan od njih je u školi 11 godina, drugi 4 godine. Oni rade sa učenicima od 1. do 5. razreda.

Intervjuisano je troje edukatora i dve medicinske sestre. Većina intervjuisanih edukatora i medicinskih sestara ima dugogodišnje radno iskustvo.

Pristup jezicima i praksama rane pismenosti za GN učenike

Prema rečima stručnjaka za znakovni jezik, učenici iz gluvih porodica znaju znakovni jezik kada dođu u školu, za razliku od učenika iz čujućih porodica. Imajući u vidu da znakovni jezik nije predmet u nastavnom planu i programu, učenici ga ne uče. Međutim, učenici koji su krenuli u školu bez ijednog jezika su veoma brzo naučili znakovni jezik kroz interakciju sa drugim učenicima.

Nastavnici izražavaju svoju zabrinutost u pogledu poznavanja znakovnog jezika među gluvim učenicima. Oni su izjavili da mnogim gluvim učenicima nedostaju osnovne veštine znakovnog jezika kada dođu u školu i to im stvara probleme u nastavnim konceptima i akademskim postignućima predviđenim redovnim nastavnim planom i programom. Naveli su da neki gluvi učenici prvo pohađaju redovne škole, a nakon što tamo postignu neuspeh dolaze u školu RC „Majka Tereza“. Time se stvaraju ogromne poteškoće u praćenju redovnog nastavnog plana i programa. Nastavnici su izjavili da se veštine gluvih učenika u znakovnom jeziku stalno poboljšavaju dok su u školi, prvo kao rezultat njihovog rada sa njima, ali i kao rezultat interakcije sa drugim gluvim učenicima u školi.

Prema rečima edukatora i medicinskih sestara, veštine znakovnog jezika kod učenika su veoma dobre, posebno kod onih koji potiču iz gluvih porodica. Edukatori i medicinske sestre već dugo rade sa gluvim učenicima i svoje sopstvene veštine znakovnog jezika smatraju veoma dobrim,

samo jedna od njih smatra da su njene veštine zadovoljavajuće. Naučili su znakovni jezik kroz komunikaciju sa decom, a učestvuju i na kursovima znakovnog jezika koji se organizuju u školi ponedeljkom i petkom. Pored toga, oni koriste govor, što omogućava deci sa preostalim sluhom da im čitaju sa usana. Na pitanje da li edukatori deci čitaju knjige ili bajke, jedna od edukatorki je odgovorila da je detetu sa smetnjama u razvoju teško objasniti bajku. Ona zna znakovni jezik, ali smatra da njeno poznavanje znakovnog jezika nije dovoljno za pričanje bajki.

Veštine pismenosti i višejezične pismenosti GN učenika

Direktor škole je svestan veoma lošeg poznavanja pisanog albanskog jezika među gluvim učenicima. Izjavio je da, s obzirom na to da su gluvi učenici inteligentni, primarni razlog za to što nisu naučili pisani albanski jezik nalazi u pogrešnoj metodologiji nastave i odsustvu veština znakovnog jezika među nastavnicima. Smatra da gluvi učenici prvo treba da nauče znakovni jezik, a potom da uče pisani albanski jezik.

Prema mišljenju stručnjaka za znakovni jezik, ne postoji nijedan učenik u školi koji zna kako da čita i piše. Učenici možda imaju razumevanje na nivou pojedinačnih reči, ali ne i rečenica dužih od 2-3 reči. Razlozi zašto učenici ne stiču veštine pismenosti leže u pedagoškim veštinama i poznavanju znakovnog jezika na strani nastavnika. Nijedan od nastavnika ne koristi znakovni jezik i/ili dvojezični pristup. Čak ni stariji nastavnici sa dugogodišnjim iskustvom rada u školi imaju problem sa znakovnim jezikom i podučavanjem pisanog albanskog jezika.

Učenici sa gluvim roditeljima znaju znakovni jezik kada krenu u školu, ali kada je reč o učenju pisanog jezika su na istom nivou kao i ostali jer nastavnici ne uzimaju u obzir njihove pojedinačne potrebe. Na časovima albanskog jezika učenici uče mnogo novih reči, ali nisu dostupni nikakvi vizuelni materijali koji bi im pomogli da te reči i razumeju.

Kada je nastavnicima postavljeno pitanje o poznavanju pisanog albanskog jezika među gluvim učenicima, izjavili su da učenici uspevaju da nauče do nivoa reči. Oni tvrde da je gluvim učenicima teško da uče rečenice jer im je to previše komplikovano. Stoga, oni ne mogu da komuniciraju na pisanom jeziku.

Prema mišljenju edukatora, pisana komunikacija je teška za gluve učenike. Neka deca poznaju neke jednostavne reči. Primera radi, tekstualne poruke koje učenici šalju putem mobilnih telefona su veoma jednostavne i teško ih je razumeti. Ne koriste veznike i sufikse u pisanju, samo reči koje nisu ispravno povezane u rečenicu. Jedna od intervjuisanih osoba smatra da je razlog zašto deca nisu pismena taj što uglavnom vide pisane reči i koncepte na tabli, ali im te reči nisu dobro objašnjene. Druga osoba je napomenula da „ne možete porediti ovu decu sa invaliditetom sa normalnom decom“, „ova deca zaboravljaju, trude se i prepisuju po nekoliko puta, ali ipak zaborave“.

Prakse nastavnog osoblja i asistenata u nastavi u interakciji sa GN učenicima

Prema mišljenju stručnjaka za znakovni jezik, učenici imaju poteškoće u komunikaciji sa nastavnicima jer nastavnici nisu dobri poznavaoi znakovnog jezika. Često nastavnici koriste samo pokazivanje, što učenike čini nervoznim i uznemirenim. Do 5. razreda u učionici su prisutni asistenti u nastavi i učenici mogu da komuniciraju s njima.

Asistenti u nastavi smatraju da komunikacija sa nastavnicima za njih predstavlja izazov iz potpuno istog razloga: nastavnici ne komuniciraju na znakovnom jeziku, a asistenti u nastavi ne komuniciraju na pisanom albanskom jeziku. Asistenti u nastavi poznaju pisani albanski jezik na nivou pojedinačnih reči, ali ne razumeju pisane rečenice. Uloga asistenta je više da savetuju učenike, zadovoljava njihove različite potrebe i podržava veštine znakovnog govora među decom.

Kada su nastavnici upitani o njihovim veštinama korišćenja znakovnog jezika, većina je prijavila da poseduje dobre veštine. Čak i mlađi nastavnici su izjavili da znaju znakovni govor i da ih učenici razumeju na časovima. Samo jedna mlađa nastavnica je izjavila da joj znakovni jezik ne ide dobro i da nije kompetentna na znakovnom jeziku, i da stoga uvek koristi usluge tumača za znakovni jezik na časovima. Jedan od mlađih nastavnika je izjavio da dobro poznaje znakovni jezik i da uspeva da prenese teme iz svakodnevnog života, ali da mu je pri podučavanju o različitim konceptima ipak potrebna pomoć tumača za znakovni jezik, koju i koristi.

Iskusni nastavnici koji su učestvovali u studiji izjavili su da poseduju dovoljne veštine znakovnog jezika potrebne za podučavanje gluvih učenika i da mogu da komuniciraju sa gluvom decom i da ih oni razumeju kada komuniciraju na znakovnom jeziku. Međutim, gluvi učenici su prijavili da veoma često ne razumeju nastavnike na času i izjavili da su veštine znakovnog jezika nastavnika veoma loše, te su izrazili želju da imaju tumače za znakovni jezik na časovima.

Nastavnici su takođe izjavili da je, prema njihovom mišljenju, znakovni jezik kao jezik veoma siromašan i nema odgovarajuću gramatičku strukturu, kao i da za mnoge koncepte koji su potrebni u nastavi i procesu učenja ne postoje znaci na znakovnom jeziku. Stoga, izjavili su da im je teško da predaju složene teme i pisani albanski jezik gluvim učenicima jer znakovni jezik nema odgovarajuću gramatiku, veznike, sufikse i da nije moguće koristiti glagole u različitim glagolskim vremenima.

Nastavnici su prijavili da koriste sve aspekte komunikacije tokom podučavanja gluvih i naglavih učenika, što znači da govore, pokazuju znake, koriste gestove i pišu na tabli. Objasnili su da im je na taj način lakše da predaju znakovni jezik i pisani jezik istovremeno i da smatraju da je korišćenje svih aspekata komunikacije korisno za učenike koji uče kako da izgovore neke izgovorene reči. Izjavili su da puno pišu na tabli, da crtaju i da koriste ilustracije na papiru kako bi predavanje bilo konkretnije za njihove učenike. Ovo je takođe primećeno tokom posmatranja jednog od časova. Nastavnici takođe koriste čitanje s usana jer smatraju da to pomaže gluvim učenicima da bolje razumeju.

Upotreba usluga tumača u učionici

Kada smo pitali nastavnike da li nastavnici koriste tumače za znakovni jezik na svojim časovima, izjavili su da ih koriste onoliko koliko je to moguće, naročito mlađi nastavnici koji nisu sigurni u svoje poznavanje znakovnog jezika. Nastavnici su izjavili da otkad imaju asistente u nastavi na svojim časovima, više im nisu potrebni tumači za znakovni jezik jer su asistenti u nastavi takođe gluvi i koriste znakovni jezik. Sa druge strane, postoje izveštaji da veoma često postoje problemi u komunikaciji između asistenata u nastavi i nastavnika, jer nastavnici ne znaju znakovni jezik, a asistenti u nastavi ne mogu da komuniciraju na pisanom albanskom jeziku i to stvara probleme oko koordinacije i pripreme nastavnog plana i sadržaja nastave. Međutim, uprkos tome, asistenti u nastavi su opisani kao veoma dobar i koristan resurs pri podučavanju gluvih učenika, te pružaju ogromnu pomoć nastavnicima i gluvim učenicima.

Prema stručnjacima za znakovni jezik, saradnja između nastavnika, tumača i asistenata u nastavi je manjkava jer nastavnici ne pozivaju tumače za znakovni jezik u učionici. Nastavnici to objašnjavaju time da oni razumeju znakovni jezik ili da imaju asistenta u nastavi u učionici.

Ponekad je asistentima u nastavi potreban tumač za komunikaciju sa nastavnikom, ali nastavnici ne žele da pozovu tumače. Ima nastavnika koji uopšte ne znaju znakovni jezik, a ipak ne žele da pozovu tumača u učionici. Nažalost, prethodni direktor je novim nastavnicima dozvolio da ne moraju da rade sa tumačima za znakovni jezik.

Prema navodima asistenata u nastavi, nastavnici ne rade planiranje nastave pre časa. Nastavnici pripremaju materijale i asistenti u nastavi tokom časa pokušavaju da pruže što više vizuelnih informacija učenicima kako bi bolje razumeli.

Okruženja i materijali za učenje u školi i van nje

Nastavnici su prijavili da u nastavi koriste udžbenike, sveske, olovke, plastificirane ilustracije, crteže, tablu i pisanje i crtanje po tabli. Prema njihovim tvrdnjama, nema laptop računara, projektor ni druge tehnologije koja bi mogla da se koristi kako bi podučavanje i učenje bilo konkretnije i privlačnije. Nastavnici su se takođe žalili da su udžbenici koje koriste veoma složeni i teški za rad sa gluvim učenicima, ali da moraju da ih koriste jer moraju da prate redovan nastavni plan i program i često su zabrinuti oko postizanja rezultata učenja iz nastavnog plana i programa.

Materijali za učenje koji se koriste u učionici i učenju su udžbenici, sveske, tabla, kreda. Neki nastavnici koriste crtanje. Ne postoje vizuelni materijali i pomoćni uređaji koje bi mogli da koriste u učionici. Materijali se čuvaju u nastavničkim ormanima i nisu dostupni asistentima u nastavi, čak ni sveske za rad sa učenikom.

Prema tvrdnjama direktora, postoje određeni materijali za učenje, ali je ipak potrebno uložiti više u materijale. Na primer, potrebno je obnoviti licence za Microsoft. Naveo je da u školi postoje projektori, ali da ih nastavnici ne koriste, dok su nastavnici izjavili da im nije dozvoljeno da ih koriste.

Domaći zadaci

Nastavnici su upitani i o domaćim zadacima, i odgovorili su da daju domaće zadatke, ali pošto ih učenici obično ne rade, najčešće ne daju mnogo domaćih zadataka. Domaći zadatak uglavnom podrazumeva pisanje različitih tekstova, a nastavnici su rekli da je pisanje za gluve učenike dosadno i nije privlačno.

Edukatori sarađuju sa nastavnicima kako bi znali šta se predavalo tokom školskog dana i šta treba utvrditi i ponoviti sa učenicima. Edukatori takođe pružaju podršku deci u učenju. Imaju 2 časa sa učenicima dnevno: 1 čas albanskog jezika i 1 čas matematike. Deca su podeljena u grupe prema starosti. Na primer, sa grupom manje dece edukatori ilustruju različita pitanja crtajući i objašnjavajući šta je na crtežu (na primer životinje, voće itd.). Edukatori ujutru i uveče sa učenicima pregledaju ono što je naučeno u školi, podržavaju ih pregledanjem domaćih zadataka ako ih ima i kada je učenicima potrebna pomoć u učenju. Prema njihovim tvrdnjama, ova ponavljanja su potrebna, jer gluvi učenici zaboravljaju.

Razumevanje putanja do pismenosti, jezičkih sposobnosti i visokih akademskih postignuća GN učenika.

Nastavni plan i program i IOP

U školi se primenjuje redovan nastavni plan i program i, prema rečima nastavnika, to im stvara značajne poteškoće jer nemaju slobodu da menjaju nastavne sadržaje. Oni bi radije voleli da nastavni plan i program bude prilagođen potrebama gluvih učenika. Nastavnici su izjavili da koriste IOP; međutim, prema tvrdnjama drugih, IOP se priprema, ali ne primenjuje. Svrha IOP-a je da omogući diferencijacije i modifikacije sadržaja nastavnog plana i programa, nastavnog materijala i materijala za učenje prema individualnim potrebama učenika.

Jedan od nastavnika je izjavio: „*Prinučeni smo da pratimo nastavni plan i program. Ako inspektor ili direktor škole dođe na moj čas, dužan sam da pratim redovan nastavni plan i program.*” Nastavnici prate redovni nastavni plan i program i individualne potrebe učenika se ne zadovoljavaju tokom nastave. Prema rečima intervjuisanih sagovornika, časovi su uvek isti, ali za potrebe popunjavanja dnevnika rada, nastavnici menjaju temu prema nastavnom planu i programu. Od 6. do 12. razreda, nastavnici samo teraju učenike da prepisuju tekst bez ikakvog objašnjenja. Oni koriste usluge tumača svega 2-3 minuta, tek toliko da daju zadatak.

Tokom predavanja, nastavnici učenicima ne pružaju priliku da se izraze, da ostvaruju interakciju ili da diskutuju. Nastavnici ništa ne objašnjavaju, ali očekuju od učenika da zapamte tekst, pa se onda sledećeg dana nastavnici pitaju zašto se učenik ne seća.

Nastavnici smatraju da gluvi učenici mnogo zaboravljaju i da je stoga potrebno mnogo ponavljanja. Naveli su da deci predaju o nečemu jednog dana i da već do sledećeg dana oni sve to zaborave. Prema tvrdnjama nastavnika, svi gluvi učenici često zaboravljaju.

Prema mišljenju stručnjaka za znakovni jezik, pošto je znakovni jezik osnova preko koje gluvi učenici treba da nauče pisani jezik, nastavnici bi trebalo da budu stručni u korišćenju znakovnog jezika. Pedagoške veštine nastavnika se moraju unaprediti, i oni treba da koriste dvojezični pristup. U nastavi treba koristiti više materijala, a posebno vizuelnih materijala kao što su video-zapisi, video-materijali za znakovanje, slike, prikaz konkretnih materijala i puno ponavljanja. Nastavnici moraju učenicima da pruže prostora da se izraze i da učestvuju u diskusijama u učionici.

Kada su nastavnici upitani šta misle da je potrebno promeniti u školi da bi gluvi učenici postigli više, naveli su spisak stvari koje smatraju važnim:

- pripremiti adekvatno prilagođen nastavni plan i program za gluve učenike;
- obezbediti pristup većem broju laptopova, tableta i tehnologiji kako bi se nastava i učenje učinili privlačnijim;
- metodologije nastave za gluve učenike;
- korišćenje multidisciplinarnih timova (psiholozi, logopedi, pedagozi);
- nastava znakovnog jezika za učenike.

Stručnjaci za znakovni jezik su sugerisali da u cilju poboljšanja saradnje u učionici treba planirati nastavu i pripremiti materijale sa asistentom u nastavi, a nastavnici bi trebalo jedan dan unapred da najave šta će se raditi tokom časa sledećeg dana.

Pomenuti su sledeći dodatni zahtevi:

- Znakovni jezik treba da se podučava kao predmet najmanje 3-4 časa nedeljno u nastavnom planu i programu.
- Direktor treba da zamoli tumače za znakovni jezik, instruktore i asistente u nastavi da procene veštine znakovnog jezika kod nastavnika.

Edukatori i medicinske sestre žele veću saradnju sa nastavnicima i drugim osobljem, kao i da se u školi formira multidisciplinarni tim.

Odsustvo iz škole

Nastavnici su se žalili na česta odsustva učenika iz škole. Ostali su pomenuli problem što su nastavnici često odsutni iz škole.

Nastava znakovnog jezika u školi

Prema mišljenju direktora, kurseve znakovnog jezika organizovane za članove osoblja nisu redovno pohađali svi nastavnici. Njegov plan je da testira poznavanje znakovnog jezika među nastavnicima i da dovede čitav proces u red.

Kada su nastavnici upitani o kursu znakovnog jezika koji se organizuje u školi, rekli su da samo mladi nastavnici još uvek pohađaju kurseve. Stariji nastavnici su izjavili da su prekinuli kurs jer im se predaju iste stvari kao i na prethodnom kursu i to im postaje dosadno.

Nastavnici su takođe izjavili da je znakovni jezik koji se predaje na kursu loš i da mu nedostaje mnogo koncepata, pravilne gramatike i posebno glagolskih vremena, što im otežava da shvate i koriste znakovni jezik u svakodnevnom procesu podučavanja i učenja sa gluvom decom. Naveli su da bi želeli da na kursu obrađuju složenije teme, ne samo izolovane reči, već da imaju i složene rečenice sa ilustracijama i konkretnim primerima kako bi mogli da nauče izraze na znakovnom jeziku za različite složene teme koje su im potrebne u podučavanju gluvih učenika iz različitih predmeta. Nastavnici su izrazili svoju želju i spremnost da nauče kako bi poboljšali svoje poznavanje znakovnog jezika.

Rezime onlajn ankete za nastavno osoblje

Kako bi se više nastavnika i drugih članova osoblja RC u Prizrenu uključilo u studiju, sprovedena je onlajn anketa za nastavno osoblje i osmišljen je Gugl upitnik sa trideset pitanja sa Likertovom skalom i dva pitanja otvorenog tipa (videti Aneks). Cilj ankete je bio da se stekne uvid koji nastavnici i drugi članovi osoblja imaju u situaciju u pogledu obrazovanja gluvih i nagluvih učenika u školi „Majka Tereza“. Učestvovalo je 20 učesnika, uključujući nastavnike, nastavno osoblje i direktora škole.

Pitanja u anketi obuhvatala su različite teme povezane sa uslovima i resursima u školi i uopšteno sa situacijom u pogledu obrazovanja GN učenika.

Na izjavu „MPNTI nam pruža dovoljno resursa i podrške“, 13 ispitanika je izrazilo svoje zadovoljstvo resursima i podrškom koju pruža MPNTI. Isti nivo zadovoljstva izražen je u pogledu školske infrastrukture i okruženja za gluve i nagluve učenike. Među ispitanicima, njih 15 je izjavilo da su zadovoljni infrastrukturom i potvrdilo da je školsko okruženje prikladno za gluve učenike. Čini se da je ovo kontradiktorno, jer su mnogi ispitanici, kada su bili upitani o izazovima u školi, naveli lošu školsku infrastrukturu, kabinete i tehnologiju koja im nedostaje u školi.

Svih 20 ispitanika veruje da je Resursni centar u Prizrenu najbolja opcija za obrazovanje gluvih i nagluvih učenika. Roditelji i učenici nisu delili isto mišljenje tokom intervjuja fokus grupa.

Dvanaest ispitanika je smatralo da je redovan nastavni plan i program veoma važan i složilo se da se on mora poštovati. Nezavisno od zahteva nastavnog plana i programa i njegovih prilagođavanja, 9 ispitanika je smatralo da zahtevi redovnog nastavnog plana i programa otežavaju GN učenicima da ispune zahteve nastavnog plana i programa, 7 je bilo neutralno, a 2 ispitanika se nisu složila sa ovom izjavom. Među ispitanicima, njih 9 se slagalo ili veoma slagalo da su GN učenicima dostupni prilagođeni materijali, 8 je bilo neutralno, a 3 ispitanika se nije slagalo. Odsustvo prilagođenih materijala prijavljeno je tokom intervjuja fokus grupa i bilo je primetno tokom posmatranja u učionici.

Šesnaest ispitanika je prijavilo da primenjuje dvojezični metod u nastavi, a 19 ispitanika je smatralo da poseduju dovoljne veštine za predavanje i pružanje podrške gluvim učenicima u školi. Takođe, većina (19) ispitanika je izjavila da imaju dobre veštine kada je reč o znakovnom jeziku, da koriste znakovni jezik u nastavi i da ih gluvi učenici razumeju kada koriste znakovni jezik. Gluvi učenici nisu potvrdili kompetencije predavača u pogledu korišćenja znakovnog jezika tokom intervju fokus grupa. Potpuno suprotno – učenici su izjavili da često ne razumeju svoje predavače na času.

Većina (19) ispitanika je prijavila da u nastavi koriste sve aspekte komunikacije: govor, potpomognuti govor, gestove i znake. Prema predavačima, upotreba svih aspekata komunikacije je važna jer su korisni za GN učenike. Ovo je u suprotnosti sa izjavom o korišćenju odgovarajućeg znakovnog jezika sa gluvim učenicima na časovima.

Ispitanicima je takođe postavljeno pitanje o očekivanjima od učenja i o rezultatima učenja gluvih učenika. Većina (16) ispitanika je izjavila da imaju visoka očekivanja, dok je 15 ispitanika izjavilo da su zadovoljni postignućima njihovih učenika. Većina (15) ispitanika smatra da GN učenici imaju ograničen kapacitet za učenje jer im nedostaje osnovno razumevanje. Ovo zvuči naročito alarmantno i pokazuje da nastavno osoblje ne veruje u kapacitete svojih učenika. Ovo odsustvo pouzdanja je takođe primećeno tokom nekih intervju fokus grupa gde je nekoliko osoba izjavilo da gluvi ljudi puno zaboravljaju.

Većina (17) ispitanika izjavila je da razvijaju metode podučavanja koje odgovaraju potrebama gluve dece, dok je 15 ispitanika izjavilo da je previše teško da prilagode nastavu, stil podučavanja i materijale za nastavu i učenje tako da zadovoljavaju potrebe njihovih učenika.

Jedanaest ispitanika je izjavilo da nije teško učiti gluve učenike da čitaju i pišu na albanskom jeziku, 4 je bilo neutralno, dok se 5 ispitanika nije složilo sa tvrdnjom. Ipak, ostaje činjenica da gluvi učenici ne uče da čitaju i da pišu, čak ni nakon punih 12 godina školovanja.

Većina članova nastavnog osoblja (16) prijavila je da koriste individualne obrazovne planove, iako je tokom intervju fokus grupa sa drugim članovima osoblja rečeno potpuno suprotno.

Deset ispitanika je bilo zadovoljno radom i saradnjom sa nastavnicima i asistentima u nastavi, dok je 13 ispitanika (očigledno nastavnika) izjavilo da koristi tumače za znakovni jezik na svojim časovima. Činilo se da su asistenti u nastavi predstavljali dobro i pozitivno iskustvo u školi, ali su učenici tokom intervju izjavili da nastavno osoblje ne poziva redovno tumače za ZJ na svoje časove.

Među ispitanicima, njih 13 je prijavilo da im je prethodna obuka pružila veštine potrebne za podučavanje gluve dece. Njih 14 je takođe izjavilo da su prošli dovoljno praktične obuke za podučavanje gluvih učenika. Nastavno osoblje je izjavilo da im je potrebna dalja obuka o obrazovanju gluvih.

Među ispitanicima, njih 13 je smatralo da postoji dobra saradnja sa roditeljima i da su roditelji zadovoljni školskim postignućima njihove gluve dece. Međutim, tokom intervjua fokus grupa, roditelji nisu delili ovo mišljenje. Roditelji su izrazili svoju zabrinutost u pogledu slabih postignuća svoje dece u školi.

Nastavno osoblje je izrazilo svoje zabrinutosti i želeli bi mnogo toga da promene u školi. Oni smatraju da im je potrebna bolja infrastruktura, više didaktičkih alata, laboratorija, konkretnih metodologija za podučavanje gluvih učenika, povećanje veština u pogledu znakovnog jezika među nastavnim osobljem, praktične obuke nastavnog osoblja, prilagođavanje nastavnog plana i programa i naprednije tehnologije za korišćenje u procesu predavanja i učenja.

Posmatranja u učionici

Tokom posete školi, istraživački tim je takođe izvršio posmatranje časova. Posmatrana su ukupno četiri časa: Jedan čas u trećem razredu, 2 časa albanskog jezika i jedan čas matematike u višim razredima.

Tokom jednog od časova primećeno je da nastavnik radi zajedno sa asistentom za nastavu, dok je na ostala tri časa nastavnik bio sam sa učenicima. Tumači znakovnog jezika nisu bili prisutni ni na jednom od posmatranih časova.

Na svim posmatranim časovima, broj učenika u razredu je bio jako mali, od 2 do najviše 4 učenika. Zbog malog broja učenika nastava nije bila ni aktivna, niti interaktivna.

Na posmatranim časovima, tokom predavanja i učenja, skoro da uopšte nisu bili dostupni nikakvi vizuelni ili taktilni materijali za učenje. Nastavnici su uglavnom koristili knjige, sveske, tablu i kredu, pravili su jednostavne crteže na tabli i koristili su plastificirane kartice koje su pripremili.

Na osnovu izvršenih posmatranja, zaključeno je da se u nastavi ne koristi nikakva moderna tehnologija, kao što su projektori, laptop računari, video-snimci, titlovanje video-snimaka ili drugi oblici ilustracija. Nastavnici su koristili tablu i kredu. Ispisivali su tekst na tablu i pokušavali učenicima da objasne značenje teksta na znakovnom jeziku.

Znakovni jezik nastavnika bio je praćen govorom, gestovima, potpomognutim govorom i drugim oblicima komunikacije. Kako su nastavnici objasnili, oni koriste sve aspekte komunikacije kako bi naglupim učenicima omogućili da nauče da izgovaraju reči i da čitaju sa usana. Nije bilo moguće oceniti veštine korišćenja znakovnog jezika na strani nastavnika, ali na osnovu opažanja tumača za znakovni jezik, korišćeni znakovni jezik nije na potrebnom najvišem nivou. Osim toga, primećeno je veoma malo diskusije između nastavnika i učenika na znakovnom jeziku.

Na osnovu izvršenih posmatranja i diskusija sa nastavnicima, za podučavanje gluve dece koriste se iste knjige i isti nastavni plan i program koji se koriste u redovnim školama za čujuću decu. Nikakva

prilagođavanja nastavnog plana i programa nisu primećena niti prijavljena od strane nastavnika. Nastavnici su izjavili da koriste IOP za učenike, ali tokom posmatranja na času nije primećeno ni sprovođenje niti konsultovanje takvih planova. Nastavnici su izjavili da su dužni da prate knjige i redovan nastavni plan i program, kao i da se pridržavaju ove prakse.

Sveske učenika su pune pisanog teksta. Kada je od učenika zatraženo da objasne o čemu su tekstovi, oni nisu mogli da pruže objašnjenje na znakovnom jeziku. Razlog tome je što ne razumeju šta su napisali. Oni mogu da pročitaju i objasne nekoliko jednostavnih reči, ali ne i rečenica. Posmatranja u učionici su pokazala da učenici u velikoj meri prepisuju pisani tekst sa table i iz knjige, bez razumevanja o čemu se radi u tekstu.

Dobre prakse su primećene tokom posmatranja časa kada je nastavnik radio zajedno sa asistentom u nastavi. Dok je nastavnik predavao, asistent u nastavi je učenicima pojedinačno pružao podršku i intenzivno koristio znakovni jezik sa učenicima. Međutim, i ovde je asistent u nastavi imao više tehničku ulogu i primećeno je veoma malo pripremljenog i koordiniranog timskog rada.

Bilo je nekoliko učenika sa kohlearnim implantom u učionici, ali im nije pružena odgovarajuća podrška logopeda u školi.

Dodatna napomena: Bilo je i učenika sa drugim invaliditetima, kao što su autizam ili intelektualne poteškoće. Činilo se da oni čine rad nastavnika izazovnijim i da imaju veoma malo koristi od obrazovanja koje se nudi u školi „Majka Tereza“.

Ostali rezultati

Ova studija takođe ima za cilj da prepozna „najbolje prakse“ koje se primenjuju u RC „Majka Tereza“ koje omogućavaju postizanje boljih postignuća. Takođe, cilj studije je da naglasi postojeće napetosti između svakodnevnih interaktivnih praksi i politika koje promovišu inkluzivno obrazovanje, da predloži aktivnosti za pristupačno i inkluzivno obrazovanje i da stvori nove perspektive za razvoj obrazovanja za GN učenike.

Najbolje prakse prepoznate u školi „Majka Tereza“

Ova studija ima za cilj da prepozna „najbolje prakse“ koje se primenjuju u školi „Majka Tereza“. Ove prakse su povezane sa zajednicom gluвих u školi i sa zapošljavanjem i radom stručnjaka za znakovni jezik.

Osećaj pripadanja zajednici

Tokom intervjua sa učenicima postalo je jasno da učenici uživaju što su u školi. Razlog tome je taj što u školi imaju prijatelje sa kojima mogu da se druže i komuniciraju na svom jeziku. Određeni broj učenika je naučio znakovni jezik tek nakon što je došao u školu i počeo da se druži sa drugim gluvim učenicima. Škola GN učenicima pruža zajednicu kojoj osećaju da pripadaju. To ne bi bio slučaj sa inkluzijom gluvih učenika u redovnim školama.

U slučajevima kada gluvi i nagluvi učenici koji koriste znakovni jezik pohađaju redovne škole, takve škole takođe treba da pohađaju i drugi gluvi korisnici koji koriste znakovni jezik kako bi mogli da se druže. Njima treba obezbediti nastavu na znakovnom jeziku i usluge tumača za znakovni jezik tokom svih časova u slučajevima kada nastavnik ne koristi znakovni jezik.

Zapošljavanje i rad stručnjaka za znakovni jezik

Rezultati ove studije pokazuju da je rad stručnjaka za znakovni jezik (asistenata u nastavi, tumača i instruktora) od ogromnog značaja u školi.

- ▶ **Asistenti u nastavi** rade veoma značajan posao sa učenicima i učenici ih odlično prihvataju. Kako su i sami gluvi i znakovni jezik im je prvi jezik, asistenti u nastavi podržavaju proces podučavanja i učenja za gluve i nagluve učenike time što, na primer, objašnjavaju različite koncepte i pojmove tokom predavanja i time podržavaju razvoj veština korišćenja znakovnog jezika među učenicima.
Rad asistenata u nastavi i njihovu saradnju sa nastavnicima treba dodatno razvijati. Asistenti u nastavi treba više da učestvuju u procesu podučavanja, a ne samo da igraju tehničku ulogu u pružanju podrške gluvim učenicima. Potrebna je veća saradnja između nastavnika i asistenata u nastavi u pogledu planiranja lekcija i pripreme materijala za predavanje i učenje. U ovom trenutku, primarni izazov za ovakvu vrstu saradnje je odsustvo zajedničkog jezika. Nastavnici nisu usavršili znakovni jezik, a asistenti u nastavi ne umeju da čitaju i pišu. Ove veštine treba razvijati. Asistenti u nastavi rade sa učenicima od 1. do 5. razreda, ali su preko potrebni i u starijim razredima.
- ▶ **Tumači znakovnog jezika** pomažu u procesu učenja u školi time što pružaju podršku učenicima i nastavnicima i drugim članovima osoblja u međusobnoj komunikaciji. Oni moraju više da se angažuju i koriste u punom kapacitetu u školi. Učenici su izrazili želju da imaju tumača koji bi im pružao podršku tokom časova i škola bi trebala da obezbedi tumača za sve časove ako nastavnik nije stručan korisnik znakovnog jezika.

- ▶ **Instruktor znakovnog jezika** igra ključnu ulogu u razvoju veština znakovnog jezika nastavnika i drugih članova osoblja u školi time što organizuje kurseve za sve članove osoblja. Članovi osoblja treba ozbiljnije da shvate kurseve znakovnog jezika i njihove veštine treba testirati i potvrditi. Instruktori znakovnog jezika se takođe mogu koristiti u radu sa gluvom decom kroz organizovanje kurseva znakovnog jezika za gluve učenike.

- ▶ **Postojeće napetosti u školi**
Prisutna je blaga napetost najverovatnije zbog odsustva uzajamnog poštovanja i razumevanja između gluve zajednice u školi i čujućih članova osoblja. Zajedničke obuke i radionice za razvoj profesionalnih kapaciteta, saradnja među članovima osoblja i jako vođstvo direktora škole bi ojačali saradnju i pomogli u prevazilaženju problema.

Zaključci i preporuke

Zaključci

1. Pristup jezicima i praksama rane pismenosti za GN učenike

Glupi učenici iz gluvih porodica su usvojili znakovni jezik u ranom detinjstvu i dobro su pripremljeni za učenje pisanog albanskog jezika kada krenu u školu.

Glupi i nagluvi učenici iz čujućih porodica su bez jezika i neki od njih su čak bili bez ikoga s kim bi komunicirali dok nisu krenuli u školu „Majka Tereza“. U školi su naučili znakovni jezik prvenstveno kroz komunikaciju sa gluvim vršnjacima. Dakle, mnogi glupi i nagluvi učenici kreću u školu bez ikakvog jezičkog predznanja.

2. Veštine pismenosti (čitanje i pisanje) i višejezične pismenosti GN učenika

Prema istraživanju, poznavanje znakovnog jezika među GN učenicima predviđa sposobnost učenika da nauči da čita. Čvrsta osnova u maternjem jeziku ili prvom jeziku podržava učenje čitanja. (Savolainen, A. et al 2020; Rudner et al. 2015; Mayer & Trezek 2014) Glupi učenici koji ranije usvoje znakovni jezik su često uspešniji u školi i lakše se opismenjavaju u poređenju sa onima koji znakovni jezik nauče kasnije, tj. kada krenu u školu (Tupi, E. 2019).

To nije slučaj među učenicima škole „Majka Tereza“. Provera veština čitanja sprovedena tokom studije nije pokazala nikakvu razliku između dece koja su pri polasku u školu već znala znakovni jezik i koja nisu. Takođe je pokazala da nijedan od učenika koji su učestvovali u proveru nije znao da čita, razume jednostavne rečenice i komunicira na pisanom albanskom jeziku.

Jedan od razloga zašto glupi učenici ne uče da čitaju može biti taj što nastavnici ne primenjuju sistematski metod u podučavanju pisanog albanskog jezika. Razlog tome je takođe što nastavnici nisu stručni korisnici znakovnog jezika, pa stoga ne mogu da podučavaju gluve učenike pisanom albanskom jeziku koristeći znakovni jezik. Još jedan razlog možda leži u tome što glupi učenici nemaju znakovni jezik kao predmet i malo pažnje se posvećuje poznavanju znakovnog jezika među gluvim učenicima. Postignuća učenika se ne ocenjuju i prelaze u sledeći razred čak i ako nisu ništa naučili. Čak mogu da dobijaju i najviše ocene. Nastavnici u višim razredima krive nastavnike iz nižih razreda što učenike nisu naučili veštinama pisanja i čitanja.

3. Prakse nastavnog osoblja i asistenata u nastavi u interakciji sa GN učenicima.

Visoka stopa nepismenosti gluvih osoba može se objasniti pogrešnim medijumom obrazovanja koji ne uspeva da pruži neophodnu pedagošku podršku gluvim učenicima za usvajanje jakih veština

pismenosti. (Tupi, E. 2019) Rezultati studije su pokazali da prakse u učionici u RC „Majka Tereza“ moraju da se poboljšaju, uključujući poštovanje strogog rasporeda učenja i podučavanja na strani nastavnika i učenika, preispitivanje jezika nastave, upravljanje časovima, prakse podučavanja u učionici, saradnju sa stručnjacima za znakovni jezik i materijale za podučavanje koji se koriste u učionici.

Nastavnici prate redovan nastavni plan i program. Pripremili su individualne obrazovne planove za učenike, ali ih ne sprovode. Ovu činjenicu objašnjavaju tvrdnjom da moraju da prate redovan nastavni plan i program u slučaju posete inspekcije ili direktora. Stoga, nastavnici popunjavaju dnevnik prema nastavnom planu i programu koji se ne realizuje.

Učenici dobijaju visoke ocene čak i ako ništa ne razumeju. Čak ni roditelji nisu zadovoljni visokim ocenama koje njihova deca dobijaju od nastavnika jer vide da njihova deca ništa nisu naučila.

Iako nastavnici smatraju da dobro vladaju znakovnim jezikom, činjenica je da su njihove veštine nedovoljne za podučavanje GN učenika. Učenici su prijavili da ne razumeju neke od nastavnika u učionici.

Čini se da su nastavne prakse u učionici zastarele. Učenicima između 6. i 12. razreda, nastavnici uglavnom daju tekstove iz udžbenika ili pišu tekst na tabli, a od učenika se traži da prepisu tekst. Nastavnici ne pružaju nikakva objašnjenja značenja reči, rečenica i čitavog sadržaja teksta. Dokaz za ovo je takođe primećen tokom posmatranja u učionici. Učenici su upitani šta piše u tekstu koji su prepisali, a oni nisu umeli to da objasne na znakovnom jeziku.

Posmatranja u učionici su pokazala da predavanja nisu interaktivna. Nekoliko članova fokus grupa izjavilo je da tokom predavanja učenicima nije pružena prilika da se izraze, da ostvaruju interakciju ili da diskutuju.

Saradnja sa stručnjacima za znakovni jezik u učionici nije na zadovoljavajućem nivou. Saradnja sa asistentima u nastavi koji rade sa učenicima od 1. do 5. razreda donekle funkcioniše, uprkos činjenici da nema odgovarajućeg uzajamnog razumevanja između nastavnika i asistenta u nastavi. Nastavnici ne vladaju dobro znakovnim jezikom, a asistenti u nastavi nisu pismeni. Ne postoji zajedničko planiranje i pripremanje časova. Nastavnici ne pružaju nastavne materijale pre časa i tokom predavanja, a asistenti u nastavi se trude najbolje što mogu da koriste vizuelna sredstva kako bi pomogli učenicima da razumeju.

Ne postoji saradnja između nastavnika i tumača za znakovni jezik. U razredima od 6. do 12. sa učenicima rade samo nastavnici, a tumači za znakovni jezik nisu pozvani čak ni kada učenici zahtevaju njihovo prisustvo.

Čini se da postoji odsustvo uzajamnog poštovanja između nastavnika i stručnjaka za znakovni jezik u školi. To je dovelo do sukoba koji mora da se reši kako bi se ostvarila plodna saradnja u

učionici. Nastavnici i tumači za znakovni jezik treba da sarađuju kako bi popunili praznine u znanju učenika kroz korišćenje odgovarajućih znakova i znakovnog jezika za prenošenje instrukcija u učionici. (Adigun, O. T. 2020)

4. Okruženja i materijali za učenje u školi i van nje

Zgrada škole je stara, ali prema tvrdnjama direktora ispunjava svoju svrhu. Učionice su velike i jedini nameštaj koji se nalazi u njima su stolovi, stolice i nekoliko polica. Nije posvećena nikakva pažnja da se učionice učine udobnijim i privlačnijim za učenje. Rasveta u učionicama je, prema navodima učesnika u intervjuima, prikladna za gluve i nagluve učenike.

Glupi učenici pristupaju informacijama pomoću vizuelnih i taktilnih sredstava, pa je stoga pružanje vizuelnih pomagala i informacija značajan deo u obrazovanju GN učenika. (Yuknis, C et al. 2017) Ovo nije slučaj u školi „Majka Tereza“. Skoro da ne postoje nikakva vizuelna pomagala koja bi učenicima pomogla da razumeju pisani albanski jezik. Nastavnici su naveli da, s obzirom na to da moraju da prate redovni nastavni plan i program, koriste iste udžbenike koji se koriste za čujuću decu, iako smatraju da su ovi udžbenici veoma složeni i teški za upotrebu u radu sa GN učenicima. Nastavnici su zabrinuti oko postizanja rezultata učenja iz nastavnog plana i programa.

Pored udžbenika, nastavnici koriste sveske, olovke, neke ilustracije na papiru koje su plastificirane u školi, crteže, kedu i tablu. Nema laptop računara, projektora ni druge tehnologije koja bi mogla da se koristi kako bi podučavanje i učenje bilo konkretnije i privlačnije. Nastavnici su izjavili da projektori nisu dostupni, ali prema tvrdnjama direktora, projektori jesu dostupni za upotrebu.

Odsustvo materijala i vizuelnih pomagala je takođe primećeno i tokom posmatranja rada u učionici. Jedan od nastavnika je napisao godišnja doba i nešto nacrtao na tabli, o čemu su učenici potom diskutovali. Učenici vežbaju pisanje tako što prepisuju tekst u svoje sveske, ali kada ih neko pita, može se primetiti da ne razumeju sadržaj teksta koji su napisali. U razredima od 6. do 12. koriste se samo udžbenici za prepisivanje.

Učenici nemaju domaće zadatke, a čak i kad dobiju domaći zadatak, nastavnik ga ne pregleda i učenicima ne daje nikakve povratne informacije. Ove informacije su primljene i potvrđene iz različitih izvora.

5. Razumevanje putanja do pismenosti, jezičkih sposobnosti i visokih akademskih postignuća GN učenika

Iako su, prema tvrdnjama iz ankete, očekivanja u pogledu učeničkih postignuća prilično visoka, većina intervjuisanih ispitanika je navela da su očekivanja nastavnika u pogledu postignuća učenika veoma niska. Nastavnici smatraju da učenici zaboravljaju i da nemaju kapacitet za učenje.

Učenici moraju da se osećaju cenjeno, a to u ovom trenutku nije slučaj u školi. Oni učestvuju u nastavi bez ikakvog razumevanja onoga o čemu se uči.

Preporuke

Ministarstvo prosvete, nauke, tehnologije i inovacija

- Formirati radnu grupu za izradu sveobuhvatnog akcionog plana za razvoj RC „Majka Tereza“.
- Razviti prilagođen nastavni plan i program za gluve učenike u školi. Nastavni plan i program treba da sadrži specifične aspekte u pogledu znakovnog jezika, pisanog albanskog jezika i engleskog jezika, kao i druge osnovne sadržaje i veštine koje bi gluvi učenici trebalo da savladaju.
- Razviti nastavni plan i program na znakovnom jeziku za niže razrede od 1. do 5.
- Dodati znakovni jezik kao predmet u nastavni plan i program za GN učenike na svim nivoima osnovnog i višeg srednjeg obrazovanja.
- Organizovati nastavu za gluvu decu predškolskog uzrasta sa gluvim odraslima kako bi se razvijale veštine znakovnog jezika.
- Akreditovati obuku za korišćenje znakovnog jezika kao praktičnu obuku nastavnika i priznati je u potpunosti kao deo profesionalnog razvoja.
- Uspostaviti saradnju sa Pedagoškim fakultetima kako bi se uveli moduli za osobe sa čulnim poteškoćama u obuku nastavnog osoblja.
- Organizovati obuku za nastavnike o dvojezičnom obrazovanju i o tome kako prilagoditi nastavni plan i program kroz IOP za GN učenike.
- Pobriniti se pri zapošljavanju da novi članovi osoblja imaju odgovarajuće kvalifikacije.
- Angažovati više asistenata u nastavi i instruktora koji bi učestvovali u procesu nastave i obrazovanja.
- Organizovati obuku o pisanom albanskom jeziku za gluve asistente u nastavi kako bi mogli da komuniciraju sa čujućim nastavnicima i drugim članovima osoblja.

Pedagoški fakultet

- U saradnji sa UGK, razviti modul obuke na osnovnim akademskim studijama za buduće nastavnike o obrazovanju gluvih i nagluvih osoba, uključujući i dvojezično obrazovanje.

Opštinska uprava za obrazovanje – OUO

- Inspektore treba obučiti o osnovnim aspektima obrazovanja GN učenika kako bi mogli da prate nastavu u učionici. Obuka mora da uključuje specifične aspekte obrazovanja GN učenika, kao što su strategije i metode izvođenja nastave, dvojezično obrazovanje i prilagođavanja nastavnog plana i programa kroz IOP i ocenjivanje učenika koji rade po IOP-u.

Direktor škole

- Pratiti nastavu;
- obezbediti postojanje strogog rasporeda predavanja i učenja i poštovanje predmetnog rasporeda od strane zaposlenih škole i učenika;
- obezbediti da nastavnici pripremaju svoje planove nastave i da ih aktivno sprovode;
- obezbediti dostupnost i korišćenje opreme i nastavnih materijala od strane nastavnika;
- obezbediti usluge tumača tokom časova;
- obezbediti primenu IOP-a;
- obezbediti popunjavanje dnevnika nastavnika u skladu sa stvarnim podučavanjima;
- obezbediti da svi članovi osoblja budu upoznati sa „Smernicama za inkluzivno obrazovanje, dvojezičnost i znakovni jezik za GN decu“;
- obezbediti da nastavnici i drugi članovi osoblja učestvuju u obuci o znakovnom jeziku koju organizuje škola;
- obezbediti da nastavnici i drugi članovi osoblja učestvuju u drugim obukama koje organizuje škola;
- organizovati dodatne časove znakovnog jezika za gluve učenike kojima je to potrebno;
- pružiti vannastavne aktivnosti za gluve učenike tokom poslepodnevnih časova kroz uključivanje većeg broja gluvih odraslih osoba;
- organizovati kurseve znakovnog jezika za čujuće roditelje gluvih učenika;
- stvoriti atmosferu saradnje i poverenja u školi između gluvih članova osoblja i nastavnika i edukatora;
- nastaviti strože sprovođenje kursa za znakovni jezik za nastavnike i druge članove osoblja škole: nastavnike i druge članove osoblja treba ocenjivati u pogledu veština znakovnog jezika kako bi se definisao njihov nivo kompetencija.

Nastavnici

- Nastavnici moraju da prestanu sa sprovođenjem ideje o korišćenju svih aspekata komunikacije i da umesto toga nauče i koriste znakovni jezik.
- Nastavnici moraju redovno da učestvuju u obukama o znakovnom jeziku, koje treba da se organizuju na različitim nivoima. Kursevi znakovnog jezika za članove osoblja i testiranja treba organizovati za različite nivoe, od A1 do B2.
- Nastavnici moraju da prođu obuku o dvojezičnom obrazovanju.
- Nastavnici moraju da prođu praktičnu obuku o tome kako se koristi IOP, kako se koristi dvojezični pristup u obrazovanju GN učenika, kako se priprema plan nastave, kako se pripremaju materijali prikladni za rad sa GN učenicima, kako se koriste vizuelni materijali, video-ilustracije sa titlovima napisanim na albanskom jeziku, kako se koriste projektori i svi mogući vizuelni materijali u nastavi, i kako da sarađuju sa asistentima u nastavi i tumačima za znakovni jezik. Ove obuke treba da budu dugoročne i da uključuju trenere sa bogatim iskustvom u obrazovanju GN učenika. Obuke moraju da se odvijaju u školi i u učionici, poželjno kroz saradnju sa asistentima u nastavi i tumačima za znakovni jezik.
- Razviti vizuelne i konkretne materijale na znakovnom jeziku sa obiljem ilustracija za gluve učenike.

- Redovno davati učenicima domaće zadatke, pažljivo pratiti rezultate i koordinirati aktivnosti sa edukatorima i roditeljima.
- Nastavnici treba da se upoznaju sa Smernicama za inkluzivno obrazovanje, dvojezičnost i znakovni jezik za decu sa oštećenjima sluha.

Udruženje gluvih Kosova

- Podizati svest među članovima porodice GN dece o pravu njihove dece na kvalitetno obrazovanje;
- podizati svest među članovima porodice GN dece o značaju učenja znakovnog jezika (ne samo za GN decu, već i za članove porodice);
- saradivati sa čujućim porodicama gluve dece na razvoju veština korišćenja znakovnog jezika kod dece pre nego što deca krenu u školu;
- obezbediti obuku o znakovnom jeziku za roditelje gluve dece;
- saradivati sa zajednicama gluvih u različitim delovima Kosova kako bi se obezbedilo da porodice GN dece imaju priliku da nauče znakovni jezik;
- uspostaviti blisku saradnju sa školama i dodatno razvijati materijale za kurs znakovnog jezika za nastavnike kako bi bili privlačniji nastavnicima i drugim članovima osoblja u školi;

Reference

- Adigun, O. T. 2020. Computer-assisted instruction, project-based learning and achievement of Deaf learners in Biology. *Journal of E-Learning and Knowledge Society*, 16(1), 23-32. <https://doi.org/10.20368/1971-8829/1135190>
- Adigun, O.T. & Nzima, R. 2020. Digitalized Versus Interpreted Biology Instructions for Deaf Learners: Implications for a Technosociety. *Journal of Educational and Social Research*, Vol. 10, No 5, 265-272.
- Skupština Republike Kosovo. 2011. Zakon br. 04/L-032 o preduniverzitetskom obrazovanju u Republici Kosovo. Priština, Kosovo: Službeni glasnik Republike Kosovo.
- Australian Disability Clearinghouse on Education and Training (ADCET) Deaf and Hard of Hearing. <https://www.adcet.edu.au/inclusive-teaching/specific-disabilities/deaf-hearing-impaired>
- Cairns, K., McLaren, p., Clinton, J. & Aston, R. (2014) Evaluation Methods for Vulnerable Populations: The Case for the Deaf and Hard of Hearing. Wayback Machine (archive.org)
- Deaf-friendly Education. National Deaf Children's Society. Northern Ireland. 2022. deaf-friendly-education-northern-ireland.pdf
- Deaf pupils failed by education system for fifth consecutive year. 2020. National Deaf Children's Society. <https://www.ndcs.org.uk/about-us/news-and-media/latest-news/deaf-pupils-failed-by-education-system-for-fifth-consecutive-year/>
- Dostal, H., Gabriel, R. & Weir, J. 2017. Supporting the Literacy Development of Students Who Are Deaf/Hard of Hearing in Inclusive Classrooms. *The Reading teacher* 71.3 (2017): 327–334.
- Hartman, M. C. & Smolen, E.R. & Powell, B. 2023. Curriculum and Instruction for Deaf and Hard of Hearing Students: Evidence from the Past—Considerations for the Future. *Education Sciences*. Curriculum and Instruction for Deaf and Hard of Hearing Students: Evidence from the Past—Considerations for the Future (mdpi.com)
- Herring, T. J., Woolsey, M. J. 2020. Three suggested teaching strategies for students who are deaf or hard of hearing. *Support for Learning SFL*, vol 35, issue 3, August 2020, Pages 346-358. <https://doi.org/10.1111/1467-9604.12314>
- How to support a child with a hearing impairment in school. 2022. Engage Education. <https://engage-education.com/blog/how-to-support-a-child-with-a-hearing-impairment-in-school/>

- Knors H, Marschark M. 2012. Language planning for the 21st Century: Revisiting bilingual language policy for deaf children. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*. 2012;17:291–305.
- Luft, P. 2016. What is different about Deaf Education? The Effects of Child and Family Factors on Educational Services. *JSpecEduc-2016-Luft.pdf*
- Marschark, K., Shaver, D. M., Nagle, K.M & Newman, L. 2015. Predicting the Academic Achievement of Deaf and Hard-of-Hearing Students from Individual, Household, Communication, and Educational Factors. *Except Child*. 2015 Apr; 81(3): 350–369. Predicting the Academic Achievement of Deaf and Hard-of-Hearing Students From Individual, Household, Communication, and Educational Factors - PMC (nih.gov)
- Mayer, C. & Trezek, B. J. 2014. Is reading different for deaf individuals? Examining the role of phonology. *American Annals of the Deaf* vol. 159 (4), 359–371.
- Millet, P. 2023. Assessing Classroom Learning Environments. *Canadian Audiologists*. 2023 Vol. 10. Issue 1.
- Ministarstvo prosvete, nauke i tehnologije. 2013. Administrativno uputstvo br. 18/2013: Korišćenje individualnog plana obrazovanja. Republika Kosovo. 18-2013-ua.pdf
- Ministarstvo prosvete, nauke i tehnologije. 2013. Administrativno uputstvo br. 2/2018: Resursni centri. Republika Kosovo. 23-2013-ua.pdf
- Ministarstvo prosvete, nauke i tehnologije. 2012. Administrativno uputstvo br. 26/2012 Kvalifikacije zaposlenih koji rade sa učenicima sa posebnim obrazovnim potrebama. ua-26-2012-new.pdf
- Ministarstvo prosvete, nauke i tehnologije. 2012. Administrativno uputstvo br. 12/2012 Kriterijumi za izbor asistenata i instruktora za inkluzivno obrazovanje i njihove obaveze. ua-12-2012-new.pdf
- Ministarstvo prosvete, nauke, tehnologije i inovacija. 2019. Smernice za inkluzivno obrazovanje, dvojezičnost i znakovni jezik za decu sa oštećenjima sluha.
- Ministarstvo prosvete, nauke, tehnologije i inovacija. 2022. Kosovski strateški plan za obrazovanje 2022–2026. Priština, Kosovo: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnologije.
- Pizzo L. & Chilvers, A. 2019. Assessment of Language and Literacy in Children Who Are d/Deaf and Hard of Hearing. *Education Sciences*. education-09-00223.pdf
- Rudner, M., Andin, J., Rönnerberg, J., Heimann, M., Hermansson, A., Nelson, K. ja Tjus, T. 2015. Training literacy skills through Sign Language. *Deafness & Education International* 2015 vol. 17 (1), 7–18. Celokupan članak: Training Literacy Skills through Sign Language (tandfonline.com)
- Räsänen, P. & Tahiraj, G. 2008. Test Leximi per Kosove. KAPIE & FSDEK II.

Savolainen, A., Ranta, K., Saastamoinen, M., Niemi K. & Ervelius, T. 2020. Kuulovammaisen lukemaan oppimisessa hyödynnetään useita eri menetelmiä. Kielikukka 2/ 2020.

Scheetz, N.A.; Martin, D.S. 2008. National Study of Master Teachers in Deaf Education: Implications for Teacher Education. *Am. Ann. Deaf* 2008, 153, 328–343.

Stronge, J.H. *Qualities of Effective Teachers*. 2018. Association for Supervision and Curriculum Development: Alexandria, VA, USA.

Suarsana, I. M. 2021. Developing interactive digital mathematics book with multi representation approach for deaf students. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (Online)*, Vol. 16(13), 128-141. <https://doi.org/10.3991/ijet.v16i13.22459>

Swanwick, R. 2016. Deaf children's bimodal bilingualism and education. *Language Teaching*, 49 (1). pp. 1-34. Deaf children's bimodal bilingualism and education (whiterose.ac.uk)

Takala, M., & Sume, H. 2015. Kuuleeko -koulu? -tutkimushankkeen loppuraportti opetus- ja kulttuuriministeriölle. *Kuuleeko_koulu_raportti_9.12.2015.pdf;sequence=1 (helsinki.fi)*

Projektni zadatak za sprovođenje Studije o nivou postignuća učenika sa oštećenjima sluha. 2023. Zajednički projekat Evropske unije / Saveta Evrope „Razvoj kapaciteta za inkluziju u obrazovanju – INCLUDE”.

Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom. 2007.

Tupi, E. 2019. SIGN LANGUAGE RIGHTS IN THE FRAMEWORK OF THE COUNCIL OF EUROPE AND ITS MEMBER STATES. Ministry for Foreign Affairs of Finland. *168093e08f (coe.int)*

Wolbers, K. A., Dostal, H. M., Cihak, D. & Holcomb, L. 2020. Written Language Outcomes of Deaf Elementary Students Engaged in Authentic Writing. *Journal of deaf studies and deaf education* 25.2 (2020): 224–238

Yuknis, C., Santini, J. & Appanah, T. 2017. Supporting Deaf Students – And All Students. <https://www.ascd.org/el/articles/supporting-deaf-students-and-all-students>

Aneks: Onlajn upitnik za nastavno osoblje

Osnovne informacije

Izaberite svoje opcije.

Pol	Ženski ☐ Muški ☐
Obrazovanje	Završene osnovne studije ☐ Završene master studije ☐ Završene doktorske studije ☐ Drugo ☐ Šta: _____
Radno mesto	Razredni starešina ☐ Predmetni nastavnik ☐ Predmetni nastavnik ☐ Drugo ☐ Koje: _____
Radni staž u školi Majka Tereza	_____ godina

1= uopšte se ne slažem | 2 = ne slažem se | 3= neutralno | 4= slažem se | 5= potpuno se slažem

		1	2	3	4	5
1	MPNTI nam pruža dovoljno resursa i podrške.					
2	Imamo dobru saradnju sa roditeljima.					
3	Resursni centar je najbolje okruženje za obrazovanje gluvih i nagluvih učenika.					
4	Infrastruktura i okruženje u našoj školi su prikladni za gluve i nagluve učenike.					
5	Prilagodili smo nastavu i materijale za učenje dostupne u našoj školi prema potrebama gluvih i nagluvih učenika.					
6	Zahtevi nastavnog plana i programa otežavaju gluvim i nagluvim učenicima proces učenja.					
7	Mogu da primenim dvojezični metod u svojoj nastavi.					
8	Imam dovoljno znanja i veština da podučavam i podržim gluve i nagluve učenike.					
9	Posedujem sposobnost objašnjavanja koncepata znakovnog jezika koji se koristi u podučavanju mojih učenika.					
10	Nije mi problem da komuniciram na znakovnom jeziku sa mojim učenicima.					
11	Najčešće koristim celokupnu komunikaciju, uključujući govor, potpomognuti govor, gestove i neke znake tokom predavanja.					
12	Moji učenici nemaju problem da me razumeju tokom predavanja.					
13	Gluvi i nagluvi učenici imaju ograničen kapacitet za učenje jer im nedostaje osnovno razumevanje.					
14	Draže mi je kada radim sam/a sa učenicima u učionici.					
15	Asistent za znakovni jezik svakodnevno pomaže mojim učenicima i meni na časovima.					
16	Edukatori pružaju dovoljnu podršku našim učenicima oko izrade domaćih zadataka.					
17	Redovno koristim podršku tumača za znakovni jezik na svojim časovima.					
18	U našoj školi razvijamo načine predavanja koji odgovaraju potrebama gluvih i nagluvih učenika.					
19	Previše je teško prilagoditi nastavu, stil podučavanja i materijale za nastavu i učenje tako da zadovoljavaju potrebe gluvih i nagluvih učenika.					
20	Meni kao predavaču veoma je važno da pratim nastavni plan i program za određeni razred.					

21	U nastavi pratim individualne obrazovne planove mojih učenika i prilagođavam moja predavanja shodno tome.					
22	Obuka za nastavno osoblje koju sam pohađao/-la pružila mi je veštine za podučavanje gluvih i nagluvih učenika.					
23	Prošao/-la sam dovoljno praktične obuke o obrazovanju gluvih osoba.					
24	Teško mi je da naučim gluve i nagluve učenike da čitaju i pišu.					
25	Nakon što završe školu, gluvi i nagluvi učenici mogu da komuniciraju na pisanom albanskom jeziku.					
26	Imam velika očekivanja od mojih učenika.					
27	Zadovoljan/-na sam rezultatima učenja mojih učenika.					
28	Učenici naše škole podržavaju jedni druge u učenju.					
29	Naši učenici su srećni što pohađaju našu školu.					
30	Roditelji gluvih i nagluvih učenika su srećni što im deca pohađaju našu školu i zadovoljni su rezultatima učenja njihove dece.					

Savet Evrope je vodeća organizacija za ljudska prava na kontinentu. Obuhvata 46 država članica, uključujući sve članice Evropske unije. Sve države članice Saveta Evrope potpisale su Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, sporazum čiji je cilj zaštita ljudskih prava, demokratije i vladavine prava. Evropski sud za ljudska prava nadgleda primenu Konvencije u državama članicama.

www.coe.int

Zemlje članice Evropske unije su odlučile da udruže svoja znanja, resurse i sudbine. Zajedno su izgradile stabilno okruženje, demokratiju i održivi razvoj zadržavajući kulturnu raznolikost, toleranciju i individualne slobode. Evropska unija je posvećena deljenju svojih dostignuća i vrednosti sa zemljama i narodima van svojih granica.

www.europa.eu

